

नेपाल विद्युत प्राधिकरण
काली गण्डकी ए जलविद्युत प्लान्ट संभार परियोजना

भाग १: सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन
अन्तिम मस्यौदा प्रतिवेदन

समक्ष पेश गरिएको:
ठूला जलविद्युत सञ्चालन तथा मर्मतसंभार विभाग
नेपाल विद्युत प्राधिकरण
काठमाडौं, नेपाल

द्वारा पेश गरिएको:
वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग
एनइए तालिम केन्द्र, खरिपाटी
भक्तपुर, नेपाल
पो. ब. २१७२९, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं. ९७७ १ ६६ ११ ५८०
फ्याक्स नं. ९७७ १ ६६ ११ ५९०

जनवरी २०१३

विषयसूची

विषयसूची.....	२
तालिकाको सूची.....	३
सारांश.....	४
परिच्छेद एक : परिचय.....	१७
१.१ भूमिका.....	१७
१.२ परियोजना विवरण.....	१८
१.३ ऐतिहासिक प्रसंग.....	१९
१.४ सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (एसआइए) को औचित्य.....	२०
१.५ अध्ययनको उद्देश्य.....	२०
परिच्छेद दुई : अध्ययन पद्धती.....	२२
२.१ परियोजना प्रभाव क्षेत्रको निर्धारण.....	२२
२.१.१ मुख्य परियोजना क्षेत्र.....	२२
२.१.२ वरिवरीको क्षेत्र.....	२२
२.२ डेस्क अध्ययन र दस्तावेज समीक्षा.....	२२
२.३ स्थलगत अध्ययन र तथ्यांक संकलन.....	२३
२.३.१ घरधुरी सर्भेक्षण.....	२४
२.३.२ समूह छलफल र अन्तरसंवाद.....	२५
२.३.३ मुख्य स्रोतव्यक्ति अन्तर्वार्ता.....	२५
परिच्छेद तीन : कानुनी नीति फ्रेमवर्क.....	२७
परिच्छेद चार : सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन.....	३८
४.१ परियोजना क्षेत्रका पुर्वाधार संरचना.....	३९
४.२ सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीको बसोवास स्थिती.....	५१
४.३ समुदाय परामर्श.....	५१
४.३.१ समुदायको चासोलाई परियोजना तयारी (design) मा समावेश.....	५२
४.३.२ कार्यान्वयनको चरणमा परामर्श संयन्त्र.....	५४
४.४ प्रभाव पहिचान.....	५५
४.४.१ थाँति रहेका र नयाँ देखापरेका मुद्दा.....	५५
४.५ निश्कर्ष.....	५८
अनुसूची.....	५९
अनुसूची.....	६६
सन्दर्भ सामग्री.....	७०

तालिका सूची

तालिका २.१:	सर्भेक्षण गरिएका घरधुरी.....	२४
तालिका ३.१:	कानुनी संरचनाहरूका प्रमुख विशेषताहरू तथा प्रासंगिकता.....	२७
तालिका ४.१:	क्षति (loss) को आधारमा घरधुरीको वितरण.....	३९
तालिका ४.२ :	प्रभावको स्तर (degree) अनुसार घरधुरीको वितरण.....	४०
तालिका ४.३ :	जिल्ला/गाविसको आधारमा प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्या वितरण.....	४०
तालिका ४.४ :	सर्भेक्षण गरिएका घरधुरी र जनसंख्याको वितरण.....	४१
तालिका ४.५:	जात र जनजातीको समिश्रण.....	४१
तालिका ४.६ :	भू-स्वामित्वको आकार.....	४२
तालिका ४.७ :	वस्तुभाउको स्वामित्व.....	४२
तालिका ४.८ :	खाद्य पर्याप्तता अवस्था.....	४३
तालिका ४.९ :	परियोजना प्रभावित घरधुरीको पेसागत अवस्था.....	४३
तालिका ४.१० :	परियोजना प्रभावित घरधुरीको वार्षिक औषत आम्दानीको स्रोत.....	४३
तालिका ४.११ :	घरधुरीको वार्षिक आम्दानी.....	४४
तालिका ४.१२ :	औषत वार्षिक खर्च	४४
तालिका ४.१३ :	घरधुरीको वार्षिक खर्च	४५
तालिका ४.१४ :	खानेपानीको स्रोतको आधारमा घरधुरी.....	४५
तालिका ४.१५ :	छानाको आधारमा घर.....	४५
तालिका ४.१६ :	क्षतिपुर्तिको किसिमको आधारमा घरधुरी	४६
तालिका ४.१७	न्यूनीकरण उपायप्रति धारणा.....	४६
तालिका ४.१८	घरधुरीले महशुस गरेको आधारमा स्थानिय अर्थतन्त्रमा लाभ.....	४७
तालिका ४.१९ :	घरधुरीले महशुस गरेको आर्थिक समृद्धि (well being).....	४७
तालिका ४.२० :	परियोजनाप्रति धारणा.....	४७
तालिका ४.२१ :	प्रभावको आधारमा घरधुरीको वितरण.....	४८
तालिका ४.२२	घरधुरी र जनसंख्याको वितरण.....	४८
तालिका ४.२३ :	जनजातीको आधारमा घरधुरीको वितरण.....	४९
तालिका ४.२४ :	घरधुरीको जग्गामा स्वामित्व.....	४९
तालिका ४.२५ :	परियोजना प्रभावित घरधुरीको स्वामित्वमा रहेका वस्तुभाउ.....	४९
तालिका ४.२६ :	स्रोतका आधारमा औषत वार्षिक आम्दानी.....	५०
तालिका ४.२७ :	घरधुरीको वार्षिक आम्दानी.....	५०
तालिका ४.२८ :	घरधुरीको वार्षिक खर्च.....	५०
तालिका ४.२९ :	न्यूनीकरण उपायप्रति उत्तर (response)	५१
तालिका ४.३०:	परोमर्श म्याट्रिक्स	५२

सारांश

पृष्ठभूमि

१. काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना (काली गण्डकी ए) संकलन तथा नदीको बहावमा (peaking run-of-river plant) आधारित १४४ मेगावाट क्षमताको स्याङ्जा जिल्लास्थित काली गण्डकी नदीमा अवस्थित प्लान्ट हो । यो परियोजनाको बाँध काली गण्डकी र आँधी खोलाको संगमको तल रहेको छ र यो सन् २००२ मा एशियाली विकास बैंकको लगानीमा बनेको हो । आज यो नेपालको सबैभन्दा ठूलो जलविद्युत उर्जा स्टेशन (station) हो, यसले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कूल वार्षिक विद्युत उत्पादनमा करिब ५० प्रतिशत योगदान दिएको छ, यसले देशको कूल विद्युत उत्पादनको एक चौथाई अंश ओगट्छ । काली गण्डकी ए उत्पादन क्षमता (१४४ मेगावाट) र संकलन क्षमता (६ घन्टा) (peaking hours) दुवै हिसाबले नेपालको अद्वितीय परियोजना हो ।
२. तथापि, कटान (erosion) र क्याभिटेसनका कारण यो उर्जा प्लान्टको उत्पादन क्षमतामा ह्रास आएको छ, जसबाट यसको उर्जा उत्पादन यन्त्रहरूमा गम्भीर क्षति पुग्ने र सुरक्षा खतरा उत्पन्न हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । यसको हेडवर्कस् (headworks) ले नदी सतहमा फोहरमैला (floating debris) जम्मा हुने र पिँधमा माटो/बालुवा (sediment) जम्ने समस्याको सामना गर्दै आएको छ । त्यसकारण नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए) हेडवर्कस् संरचनामा आवश्यक हेरफेर गरी उर्जा प्लान्टको क्षमतामा सुधार ल्याउन चाहन्छ । यो वर्तमान परियोजना केही सिभिल कार्य (civil works) तथा इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य (electronic works) का मुख्य कामसँग सम्बन्धित छ र ती देहाय बमोजिमका सह-अंग (सब-कम्पोनेन्ट) मा समेटिएका छन् ।

प्रस्तावित परियोजना

३. प्रस्तावित परियोजनामा तीन मुख्य अंग (component) मा क) सिभिल कार्य, ख) इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य र ग) प्राविधिक सहयोग र क्षमता अभिवृद्धि समेटिएका छन् ।
अंग क : सिभिल कार्यले सिभिल निर्माणसँग सम्बन्धित मुख्य वस्तुलाई सम्बोधन गर्नेछ र यसमा तपशीलका सहअंग (sub-component) रहनेछन् ।
 - हेडवर्कको संरचना परिवर्तन : यो सहअंग अन्तर्गत इनटेक र थिग्रने बेसिनहरू लगायत हेडवर्कको संरचना परिवर्तन गरिने छ ।
 - बाँधको सुरक्षा, अनुगमन र औजारीकरण (instrumentation) : यो सहअंग अन्तर्गत परियोजनामा जडान गरिएका संयन्त्रको मर्मत गरिनेछ र अत्याधुनिक बनाउनका लागि आवश्यकता अनुसार अन्य थप गरिनेछ । एउटा सञ्चालन र मर्मतसम्भार म्यानुएल (operation and maintenance manual) बनाइने छ, जसमा औजारीकरण योजना

समावेस हुनेछ । नदीको पिँधमा माटो बालुवा जम्ने क्रियाको सारणीबद्ध अनुगमन यन्त्र जडान गरिनेछ ।

- **मर्मतसम्भार कार्य** : यो सहअंग अन्तर्गत, हेडवर्क क्षेत्रको भिरालोपन स्थिर बनाउनुका साथै क्याभिटेशन (cavitation) कम गर्न टेलरेसको संरचना परिवर्तन सहित हेडवर्क र पावर हाउस क्षेत्रको मर्मत गरिनेछ ।

अंग ख : इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य (electro-mechanical works) : यस अन्तर्गत मेकानिकल र इलेक्ट्रिकल कार्य अंग पर्दछन्, जसलाई थप दुई सहअंगमा विभाजन गरिएकोछ ।

- **मेकानिकल कार्य** : यस अन्तर्गत पावर हाउस (powerhouse) को मेकानिकल अंग र इन्टेक मर्मतका साथै स्तरोन्नती (repair and upgrad) गरिनेछ ।
- **इलेक्ट्रिकल कार्य** : इलेक्ट्रिकल कार्यमा पावर हाउस बाँधको नियन्त्रण प्रणाली मर्मतका साथै स्तरोन्नती गरिनेछ ।

अंग ग : प्राविधिक सहयोग र क्षमता अभिवृद्धि : यो अंग अन्तर्गत देहाय बमोजिमका चार सहअंग रहेका छन् ।

- **परामर्श फर्म** (बाँधको सुरक्षा, सिभिल र इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्यका लागि परामर्श सेवा) । यो सहअंग अन्तर्गत, एक परामर्श फर्म मार्फत एनइएलाई परियोजनाको सबै तीन अंगमा प्राविधिक सल्लाह सेवा प्रदान गरिनेछ । एनइएलाई कार्यान्वयन र खरिद गर्नमा सहयोग गर्न विस्तृत प्राविधिक खाकामा पनि परामर्श सेवा पुऱ्याइने छ र सञ्चालन र मर्मतसम्भार म्यानुएल, आकस्मिक तयारी योजना र औजारीकरण (instrumentation) योजना बनाउन सहयोग गरिनेछ ।
- **सम्पत्ति व्यवस्थापन** : यो सहअंग अन्तर्गत, एनइएको सम्पत्ति (assets) व्यवस्थापन सुधार गर्न र स्तरवृद्धि गर्न प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइने छ ।
- **सुरक्षाकवच कार्यान्वयन** : यो सहअंग अन्तर्गत एनइएलाई वातावरण व्यवस्थापन योजना, समुदाय सहयोग कार्यक्रम र जोखिमयुक्त समुदाय विकास योजनाका साथै अनुगमन र मूल्यांकन कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइने छ ।
- **क्षमता अभिवृद्धि** : यो सहअंग अन्तर्गत सम्पत्ति व्यवस्थापन, पिँधमा माटो/बालुवा जम्ने क्रियाको व्यवस्थापन, सुरक्षाकवच (safeguard) कार्यान्वयन, र इलेक्ट्रो मेकानिकल संयन्त्रको विशेष क्षेत्रको सञ्चालन तथा मर्मतसम्भार र सुरक्षित औजारीकरणमा तालिमको माध्यमद्वारा एनइएको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

ऐतिहासिक प्रसंग

४. काली गण्डकी ए जलविद्युत उर्जा प्लान्टमा एसिडशायली विकास बैंकले लगानी गरेको थियो र सन् २००२ देखि भयो । नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए) को वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (इएसएसडी) ले सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (एसआइए) तयारी गरेको थियो । काली गण्डकी वातावरण व्यवस्थापन इकाई (केजिईएमयु) सामाजिक तथा वातावरण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको थियो । प्रभावितको जीवनविधिमा पुनर्स्थापना र सुधार गर्ने र नकारात्मक सामाजिक प्रभाव न्यून गर्ने उद्देश्यका साथ अधिग्रहण, मुआब्जा तथा पुनर्वास योजना (एसआरपि) का लागि सुविधा र सडक, र न्यूनीकरण व्यवस्थापन योजना बनाइएको थियो ।
५. एसआरपिले परियोजनाबाट जग्गा र भौतिक संरचना (अधिकांश सडकको पहुँचका लागि) मा केही क्षति पुग्ने १,४६८ घरपरिवार पहिचान गर्‍यो । ९६ हेक्टर निजी र गुठीको जग्गासहित कूल १४८ हेक्टर जग्गा अधिग्रहण गरियो । परियोजनाले समुदायका लागि मुआब्जा र पुनर्वास कार्यक्रम जस्ता आधारभुत पुर्वाधार पुर्‍याएको पिओइले जनाएको छ । तथापी यो परियोजनाले कार्यान्वयनको तहमा केही अनुभव गर्‍यो जस्तै: श्रमिक विवाद, रूख र गुठीको जग्गाको क्षतीपूर्ती । आईसिआरका अनुसार, ती सबै सन्तोषजनक रूपमा समाधान भए ।

सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनको उत्पत्ति (कारणसहितको व्याख्या)

६. सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन निर्णय गर्ने औजार हुनेछ, जसले प्रस्तावित परियोजनाअन्तर्गतका क्रियाकलापको छनौट र कार्यान्वयन सामाजिक उत्तरदायी छन् भन्ने सुनिश्चित गर्छ । प्रभाव मूल्यांकनको नतिजाले परियोजना कार्यान्वयनकर्तालाई समुदायको चासो, न्यूनीकरण योजनाको तयारीका लागि औजारको काम गर्छ र परियोजनाका क्रियाकलापमा सामाजिक चासो र न्यूनीकरणको पूर्ण एकीकरण सुनिश्चित गर्छ । एसआइएले कुनैपनि नकारात्मक प्रभाव पहिचान गर्नुका साथै न्यूनीकरण मापदण्डका लागि योजना बनाउन र यो कुरालाई कार्यान्वयनको सम्पूर्ण चरणमा मुलधारीकरण गर्दछ । उर्जा उत्पादन परियोजनाको सामाजिक रूपमा दिगो विकासलाई नेपाल सरकारको वर्तमान नीतिले जोड दिएको छ । प्रस्तावित परियोजनाको सन्दर्भमा, एसआइए एउटा प्रक्रिया हो जसले सामाजिक र सांस्कृतिक सूचना संकलन, प्राथमिकीकरण, विश्लेषण र समाहित गर्न साथै डिजाइन र विकास निर्माण सहभागी बनाउने रूपरेखा दिन्छ । यसले विकास निर्माण क) सुसूचित र मुख्य सान्दर्भिक मुद्दाको हिसाव गरिएको र ख) बढीभन्दा बढी सम्बन्धित व्यक्तिको सहभागिताको रणनीतिलाई समाहित गरेको हुन्छ । एसआइएको प्राथमिक उद्देश्य प्रस्ताविक पुनर्वास योजना अन्तर्गत परियोजनाका क्रियाकलापको सामाजिक प्रभाव र बाँकी रहेको पछिल्लो पुनर्वासको मुद्दा, जुन सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ, त्यसको पहिचान र लेखा राख्ने हो । विशेषतः एसआइएको उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम छन्—

- काली गण्डकी ए को कुनैपनि पुनर्वास मुद्दाको समीक्षा र पहिचान गर्नु ।
- प्रस्तावित मध्यस्थताका कारण देखा पर्न सक्ने पुनर्वासका मुद्दाको समीक्षा र पहिचान गर्नु ।

- परियोजनाप्रति जनताको धारणा, आशा र सुभावका लागि सार्वजनिक परामर्श सञ्चालन गर्ने ।
- आदिवासी समुदाय पहिचान गरी परामर्श सञ्चालन गर्ने, परियोजनाको लागि उनीहरूको सहयोग खोज्ने र परियोजनाका लागि उनीहरूको अपेक्षा र सुभाव ल्याउने ।

अध्ययन पद्धती

७. एसआइए अध्ययनको पद्धति डेस्क अध्ययनमा आधारित हो यसमा उपलब्ध दस्तावेजहरूकोसमीक्षा, विज्ञको समूहद्वारा स्थलगत अवलोकन, लक्षित समूह छलफल, स्थानीय समुदाय, सम्बन्धित पक्ष र एनइए र सरकारका सम्बन्धित निकायसँग अन्तरसंवाद र परामर्श गरिनेछ । यसैगरी, स्थलगत सर्भेक्षण, अवलोकन, नमुना संकलन, चेकलिस्ट र घरधुरी प्रश्नावली सर्भेक्षण र प्रभाव लेखाजोखा म्याट्रिक्स आदि काली गण्डकी ए जलविद्युत उर्जा प्लान्टको प्रस्तावित पुनर्स्थापना कार्यको सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन अध्ययन विधि हुनेछन् ।

परियोजना प्रभाव क्षेत्रको विवरण

८. एसआइएका लागि, परियोजना क्षेत्र वा प्रभावित क्षेत्र अन्तर्गत मुल परियोजना क्षेत्र (core project area) र परियोजनाले पुनर्स्थापना प्रस्ताव गरेको वरिपरीको क्षेत्रहरू (surrounding areas) पर्दछन् । परियोजना पदावलीले काली गण्डकी जलविद्युत उर्जा प्लान्टको प्रस्तावित पुनर्स्थापना र क्षेत्रले मुल परियोजना क्षेत्र र वरिपरीको क्षेत्रलाई जनाउछ । मुल परियोजना क्षेत्रले हेडवर्क क्षेत्र जसअन्तर्गत परियोजनाको संरचना र सुविधा पर्दछ जहाँ पुनर्स्थापनाको काम गरिनेछ । यो क्षेत्रमा परियोजनाका विभिन्न संरचना र सुविधाको सुरक्षाका लागि आवश्यक स्थान पर्दछ । वरिपरीको क्षेत्र पदावलीले ठुलो क्षेत्रलाई जनाउछ, जुन प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा प्रस्तावित कार्यको कार्यान्वयनबाट प्रभावित हुन्छन् जहाँ कुनैपनि प्रकारको संरचना र सुविधा हुँदैन । यो क्षेत्रमा वरिपरीका गाविसहरू विशेषगरी हर्मीचौर र श्रीकृष्ण गण्डकी गाविस पर्दछन् ।

डेस्क अध्ययन र दस्तावेज समीक्षा

९. एसआइएले प्रतिवेदन तयारीको क्रममा काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको सामाजिक प्रतिवेदन र दस्तावेज, जिल्लास्तरीय प्रतिवेदनहरू र अन्य सान्दर्भिक दस्तावेज (documents) को समीक्षा गरिनेछ । समीक्षा गरिने मुख्य प्रतिवेदनहरूमा (वातावरण र सामाजिक), २००३, काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको परियोजना सम्पन्न प्रतिवेदन, २००४ (एडीवी), काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको सञ्चालन म्यानुएल (वातावरण र सामाजिक), २००५, काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको केजिएएचपि/एनइए प्रतिवेदनहरू, वातावरण र सामाजिक न्यूनीकरण र अनुगमन प्रतिवेदन (सञ्चालन चरण), काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको केजीए सञ्चालन म्यानुअल, काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको हेडवर्कको हाईड्रोलिक परिक्षण मोडल, २०१२ । स्याङ्जा, गुल्मी र पाल्पा जिल्ला विकास समितिले प्रकाशित गरेका जिल्ला विवरण (डिस्ट्रिक्ट प्रोफाइल) का अतिरिक्त

आवश्यक जानकारीका लागि केन्द्रीय तथ्यांक ब्यूरोले प्रकाशित गरेको सन् २०११ को जनसंख्या तथ्यांक र गाविसको प्रोफाइलको समीक्षा गरिनेछ ।

१०. दस्तावेजको समीक्षाले अध्ययन क्षेत्रलाई बुझ्न, परियोजनाको कार्यान्वयन प्रक्रियाको लेखाजोखा गर्न, तथ्यांकको कमी बुझ्न र एसआइएको तयारीका लागि आवश्यक सूचना संकलन गर्न अध्ययन विधि बनाउन मद्दत गर्छ । भौतिक वातावरण सम्बन्धी जानकारी डिस्ट्रिक्ट प्रोफाइल (district profile) र काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको एसआइएबाट लिइएको थियो । काली गण्डकी बेसिनको भौगोलिक र जग्गाको प्रयोगको नक्साले त्यस क्षेत्रको भूउपभोग (land use) पहिचान गर्न सहयोग गरेको थियो । केन्द्रीय तथ्यांक विभागको सन् २०११ को जनगणनाबाट सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक तथ्यांक जस्तै जिल्ला, गाविसस्तरमा परियोजना क्षेत्रको जनसंख्या, घरधुरीको आकार, महिला-पुरुष अनुपात, पुर्वाधार, आदिवासी, भाषा, धर्म आदिको जानकारी लिइएको थियो । परियोजना क्षेत्रका जिल्लाले तयार गरेको डिस्ट्रिक्ट प्रोफाइलले सामाजिक-सांस्कृतिक तथ्यांक जस्तै: जनसंख्या, पुर्वाधार, खाद्य उपलब्धता र रोगका बारेमा जानकारी दिएको थियो ।

स्थलगत अध्ययन र तथ्यांक संकलन

११. तथ्यांक (data) संकलन गर्न संख्यात्मक र गुणात्मक दुवै विधि अपनाइने छ । त्यो विधिमा (अ) घरधुरी प्रश्नावली, (आ) चेकलिस्टको आधारमा समूहगत छलफल, र (इ) मालपोत कार्यालय, स्याङ्जा जिल्लाको डीडीसी अधिकारी, गुठी संस्थान (Office of Trust), र बेल्टारीका केजीए एचइपि र काठमाडौंमा एनइए अधिकारी लगायतसंग मुख्य स्रोत व्यक्तिसँग अन्तर्वार्ता समावेश छ । वास्तविक परियोजनाको कार्यान्वयनमा थोँत रहेका मुद्दा पहिचान गर्न परियोजनाबाट प्रभावित १८८ घरधुरीको नमुना छनौट गरियो । यो सामाजिक सर्भेक्षण काली गण्डकी ए जल उर्जा प्लान्टको परियोजना समाप्ति समीक्षामा थोँती रहेका सामाजिक मुद्दा र हालै कुनै नयाँ मुद्दा देखा परे नपरेको समीक्षा गर्न गरिएको हो ।

परामर्शहरू

१२. महिला तथा सीमान्तकृत (marginalized) बोट्टे सहितको समुदायसँग उपल्लोस्थान सेतीबेनी र तल्लोस्थान रूद्रबेनीमा परामर्शहरू गरियो । यसका अतिरिक्त केजीए एचपीपी क्षेत्र मिर्मी, जैपते र श्री काली गण्डकी गाविसको आँधीमुहानमा पाँचवटा अन्तरसंवाद गरियो । समूहगत छलफलमा सातदेखि १५ र अन्तरसंवादमा पाँचदेखि नौजना सहभागी थिए । परामर्श र अन्तरसंवादको मूख्य उद्देश्य त्यस क्षेत्रको मुद्दा र जानकारी, केजीए जलविद्युत परियोजनाको पुरानो बाँकी रहेको र नयाँ उत्पन्न मुद्दाको विवरणात्मक तथ्यांक संकलनका साथै केजीए जलविद्युत परियोजनाको हेडवर्क क्षेत्रको प्रस्तावित पुनर्वास कार्यबारे जानकारी गराउनु थियो । सहभागीहरू सम्बन्धित स्थानीय व्यक्ति जस्तै: समुदायका सदस्य, स्थानीय वुद्धिजीवी, शिक्षक, सामाजिक कार्यकर्ता, व्यापारी, पुजारी र महिला थिए ।
१३. स्थानीय समुदायसँगको परामर्शका अतिरिक्त, केजीए एचपीपीका अधिकारीसँग एनइए क्याम्प बेलटारी, एनइएको प्रधान कार्यालय काठमाडौंका अधिकारी, जिल्ला विकास समितिस्थित

जिल्लास्तरका मुख्य सरकारी अधिकारी र स्याङ्जा जिल्लाको मालपोत कार्यालयका अधिकारीसँग बैठक गरियो । यसैगरी, गुठी संस्थानका कर्मचारीसँग एउटा बैठक गरियो । ती अन्तर्वार्ताको उद्देश्य परियोजना क्षेत्रका गाविसका व्यक्तिको धारणा बुझ्ने र केजीएको पानी संकलन ताल (reservoir) का ढुंगा चलाउने संयन्त्र र सुरक्षा व्यवस्था, बोटेहरुको पुनर्वासका लागि तयार गरिएका घर र काली गण्डकी प्राथमिक विद्यालयको स्वामित्व हस्तान्तरण थियो ।

कानुनी रूपरेखा

१४. काली गण्डकी जलविद्युत उर्जा प्लान्टको हेडवर्कमा प्रस्तावित संरचना परिवर्तनका लागि गरिएको यो एसआइए तयारीको क्रममा जलविद्युत सम्बन्धी नेपालका प्रचलित कानून, नीति, नियमावली, अभिसन्धि (conventions) र निर्देशिकाको समीक्षा गरिएको थियो । सामाजिक वातावरणको सम्बन्धमा सरकारले विधागत नीति पारित गरेको छ, कानून र नियमावली कार्यान्वयनमा ल्याएको छ, निर्देशिका र म्यानुएल बनाएको छ र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र अभिसन्धिमा हस्ताक्षर गरेको छ । ति सबै जलविद्युत परियोजना र अन्य विद्युत उत्पादन गर्ने परियोजनाको योजना निर्माण, सहमति र कार्यान्वयनको तहका आवश्यकता हुन् । यसका अतिरिक्त, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, जसको आधारमा जलविद्युतमा लगानी गरिन्छ, ले पनि परियोजना निर्माण र कार्यान्वयनको चरणमा सामाजिक संरक्षणको प्रत्याभूति गर्नुपर्नेमा जोड दिएका छन् । यसैगरी, आदिवासी जनजाती सम्बन्धि आईएलओ अभिसन्धि (आईएलओ, सन् १९८९ मा सक्रिय र नेपालले सन् २००७ मा अनुमोदन गरेको अभिसन्धि नं. १६९), स्वेच्छिक पुनर्वास सम्बन्धी विश्व बैंकको सञ्चालन नीति ४.१२ र आदिवासीसँग छलफल र समीक्षा गर्नु पर्ने नीति ४.२० । समीक्षा गरिएका सबै नीति मध्ये कार्यान्वयनमा आउने जल संशाधन ऐन (Water Resources Act) १९८३, श्रम ऐन २०४८ विसं. (१९९२), आदिवासी जनजाती सम्बन्धी आईएलओ अभिसन्धि १९८३ (नं. १६९) र आदिवासी केन्द्रित सञ्चालन नीति ४.१२ रहेका छन् ।

सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन :

मुख्य संरचना क्षेत्र

ऐतिहासिक प्रसंग : तिनिहरू कसरी प्रभावित भए र प्रभावको गहनता

१५. वास्तविक परियोजना कार्यान्वयनको बेला समाधान गर्न बाँकी रहेका मुद्दा पहिचान गर्न, परियोजनाप्रभावित समुदायबाट १८८ घरधुरी छनौट गरियो । ती १२६ घरधुरीमध्ये ६२ ले आफ्नो जमिन गुमाएका थिए, २१ ले घर गुमाएका थिए र आठले घर र जमिन दुवै गुमाएका थिए । वास्तविक परियोजनाका कारण जमिन गुमाउनेहरु, एक्सेस रोड र त्यसपछि हेडवर्कबाट प्रभावित थिए । घर सर्भेक्षण गरिएकोमा २८ परिवारले आफ्नो घर पूर्ण नष्ट भएको जसमा एक्सेस रोड (२२), त्यसपछि हेडवर्कबाट (५) र क्याम्प (१) भएको बताए जबकी ७२ घरधुरीले आफ्नो जमिन आंशिक नष्ट भएको बताएका थिए ।

आधाररेखा जानकारी

जनसंख्या

१६. केजीए एचपीपी मुख्य संरचना जस्तै बाँध, रिजर्भवायर, पावरहाउस र एक्सेस रोड स्याङ्जा, गुल्मी, पाल्पा र पर्वत जिल्लामा अवस्थित छन् । परियोजना जिल्लाको कूल जनसंख्या ४२७,९६९ पुरुष र ५४९,१०९ महिला सहित ९७७,०७८ रहेको छ र घरधुरी १९८,८१२ छ । यसैगरी परियोजना क्षेत्रमा गाविसको जनसंख्या २४,४६२ पुरुष र ३१,३८९ महिलासहित ५५,८५१ रहेको छ । कूल घरधुरी १२,६२९ छ । परियोजनाबाट प्रभावित परिवारको संख्या १२६ र जनसंख्या ९५४ रहेको छ । सरदर परिवारको आकार ७.६ रहेको छ । १२६ घरधुरीमध्ये ८ वटाको अभिभावक महिला छन् । सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीमा ८३ बाहुन, ३८ मगर, ४ नेवार र १ सुनारको रहेको छ ।
१७. काली गण्डकी जलविद्युत परियोजनामा सरदर जमिनको स्वामित्व ०.७६ हेक्टर रहेको छ । १२६ घरधुरीमा एक परिवार भुमीहिन र ८२ परिवारसँग एक हेक्टरभन्दा कम जमिन रहेको छ । परियोजना स्थलका परिवारमा सरदर वस्तुभाउ ३.८ रहेको छ । ति घरधुरीले प्रायः भेडा/बाखा पालेका छन् । १२६ घरधुरीमध्ये केवल १५ घरधुरीमा नौ देखि १२ महिना पुग्ने अन्न पाइयो जबकी १६ घरधुरीसँग ६ देखि नौ महिनाको लागि अन्न रहेको पाइयो । अधिकांश घरधुरीको पेसा कृषि (८७) र त्यसपछि पशुपालन (६५) र सेवा (४६) थिए । ज्यालादारी मजदुर पनि पाइयो जसको संख्या २५ घरधुरी थियो । पाँच भागको तीन भागभन्दा बढी घरधुरीको आम्दानी वार्षिक नेपाली रूपैया १५०,००० भन्दा कम थियो । विप्रेषण घरधुरीको एकमात्र ठूलो आम्दानी थियो त्यसपछि सेवा क्षेत्रबाट भएको आम्दानी । केवल १५ घरधुरीमा नौदेखि १२ महिनाको अन्न भएका कारण वार्षिक खर्चमा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा खाद्यान्न किन्नमा खर्च हुन गरेको पाइयो । सर्भेक्षणमा सहभागी १०० भन्दा बढी घरधुरी सहस्थायी र २५ घरधुरी अस्थायी थिए । केवल दुई घरमा मात्र पक्की (आरसीसी) छाना थियो ।
१८. सडकको पहुँच र मिर्मीमा सामुदायिक अस्पताल निर्माण भएपछि स्वास्थ्य र सरसफाईको समग्र स्थितिमा सुधार भएको पाइयो । परियोजनाको मुख्य क्षेत्र श्री काली गण्डकी गाविस हालै खुला दिशामुक्त गाविस घोषणा भएको छ । एक तिहाई घरधुरी धाराको पानी खान्छन् भने नदीमा आश्रित ५८ प्रतिशत छन् ।

(NOTE: There is no 19 point in original text)

हस्तान्तरण मुद्दा : के तिनिहरूले क्षतिपूर्ति र अन्य सहयोग पाए ?

२०. १२६ घरधुरी सर्भेक्षण गरिएकोमा १०५ घरधुरीले परियोजनाबाट क्षतिपूर्ति पाएको बताए भने तीन घरधुरीले क्षतिपूर्तिको अलावा अनुदान पनि पाएको बताए । यसैगरी, १८ घरधुरीले क्षतिपूर्ति बाहेक परियोजनाले उनीहरूलाई रोजगारी पनि दिएको बताए । १०० भन्दा बढी घरधुरीले राम्रो वा सन्तोषजनक क्षतिपूर्ति र पूनर्वास सहयोग पाएको बताए । जम्माजम्मी १०७ उत्तरदाताले केजीए एचपीपीको कार्यान्वयनले त्यस क्षेत्रमा राम्रो पुर्वाधारको विकास भएको बताए । सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीमा १११ घरधुरीको अवस्था परियोजनापछि राम्रो

भएको पाइयो । करिव आधाजसो घरधुरीले परियोजनाको कार्यान्वयनप्रति सन्तुष्टी व्यक्त गरे र ४६ ले राम्रो भने ।

प्रसारण लाइन/सवस्टेशन क्षेत्रबाट छनौट गरिएका घरधुरी

ऐतिहासिक प्रसंग : तिनिहरू कसरी प्रभावित भए र प्रभावको गहनता

२१. ३६ घरधुरीमध्ये ८६ प्रतिशतभन्दा बढी परियोजनाका कारण आफ्नो जमिन गुमाए र एक घरधुरीले दुवै गुमायो ।

आधाररेखा जानकारी

जनसंख्या

२२. जम्मा ३६ घरधुरी सर्भेक्षण गरियो । यसमा सरदर परिवारको संख्या ६.५ र कूल जनसंख्या २५३ थियो । सब स्टेशन र प्रसारणलाईनको क्षेत्र बाहुन (२१ घरधुरी) बाहुल्य थियो । सो क्षेत्रका अन्य आदिवासीमा क्षेत्री, मगर, नेवार, बोटे र दलित थिए । सरदर एउटा घरधुरीले १.८ पशु पालेको पाइयो जसमा गाईवस्तु र त्यसपछि भेडा/बाखा थिए । एक तिहाई घरधुरीको वार्षिक आम्दानी नेपाली रूपैया १५०,००० भन्दा कम थियो । ३३ प्रतिशत घरधुरीले मात्र वर्षमा नेरू १५०,००० भन्दा कम आम्दानी गर्ने र पाँच भागको एक भागले वर्षमा नेरू १५०,००० भन्दा कम खर्च गर्ने कारण सायद त्यो समुदायमा ठुलो बचत छ । ३६ घरधुरीमध्ये ३५ ले धाराको पनि र एक घरधुरी कुवाका पानी प्रयोग गर्थे । सबै ३६ घरधुरीमा विजुली पुगेको थियो । बहुसंख्यक घरधुरीले सन्तोषजनक वा राम्रो स्तरको क्षतिपूर्ति र पूनर्वास अनुदान पाएका थिए ।

समुदाय परामर्श

२३. एनइएको प्राथमिक चरणमा धेरै क्षेत्रमा प्रभाव देखिएकोले जन परामर्श, सहभागिता र सार्वजनिकरण कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गरियो । यो परियोजनाले चार विभिन्नस्थानमा समुदायसँग परामर्श परियोजना गर्‍यो । त्यहाँ उठेका मुद्दा र परियोजनाले गरेको सम्बोधन तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

परामर्श म्याट्रिक्स

क्र. सं.	स्थान	सहभागी को संख्या	समुदायले उठाएका मुद्दा	परियोजनाको जवाफ
१.	महिला समूहसँग बेलटारी, श्रीकृष्ण गण्डकी गाविसमा छलफल ।	२०	महिलालाई रोजगारको अवसर । बेलटारीको सिंचाई	परियोजनाको केन्द्र इलेक्ट्रो मेकानिकल र सिभिल भएका कारण रोजगारको सम्भावना अति सिमित हुने जानकारी परियोजनाले समुदायलाई दियो ।

			<p>प्रणाली र पानी आपूर्तिको पुनर्निर्माण ।</p>	<p>परियोजनाले योग्यता पुगेका बढीभन्दाबढी स्थानीयलाई काम दिन ठेकदारलाई अनुरोध गर्ने छ ।</p> <p>परियोजनाले बेलटारी गाँउको सिंचाई प्रणालीमा सुधार ल्याउने छ ।</p>
२.	<p>श्री श्रीकृष्ण गण्डकी गाविसको आँधीमुहानस्थित जोखिमको बोटे समुदाय ।</p>	१५	<p>आम्दानी बढाउने क्रियाकलाप ।</p> <p>डुंगा यातायातमा प्राथमिकता । पूनर्वास गराइएका १० बोटेको घर र बोटे प्राथमिक विद्यालयको मर्मत ।</p> <p>पूनर्वास गराईको घर र विद्यालयको स्वामित्व हस्तान्तरण ।</p> <p>परियोजनाको माछा पोखरीमा काम गर्ने दैनिक ज्यालादारी कर्मचारीलाई स्थायी वा अस्थायी बनाउनु पर्ने ।</p>	<p>परियोजनाको केन्द्र इलेक्ट्रो मेकानिकल र सिभिल भएका कारण रोजगारको सम्भावना अति सिमित हुने जानकारी परियोजनाले समुदायलाई दियो ।</p> <p>परियोजनाले योग्यता पुगेका बढीभन्दा बढी स्थानीयलाई काम दिन ठेकदारलाई अनुरोध गर्ने छ ।</p> <p>रिजर्भवायरमा डुंगा चलाउने काम सहकारीले गर्दै आएको छ । परियोजनाको सामाजिक इकाईले त्यसमा बोटेको सहभागिता गराउने छ । परियोजनाले समुदायलाई अनुदान मूल्यमा डुंगा उपलब्ध गराउने छ । माछामार्ने सन्दर्भमा एनइएले बोटेलाई फिसिड गियर उपलब्ध गराउने छ ।</p> <p>परियोजनाले बोटेको घर र प्राथमिक विद्यालयको मर्मत गर्नेछ ।</p> <p>एनइए घरको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रियामा रहेको समुदायलाई जानकारी दियो । अहिले पोखरा पुनरावेदन अदालतमा मुद्दा रहेको छ । हस्तान्तरणमा समय लाग्ने छ ।</p> <p>नार्कले माछाको व्यवस्थापन गरिरहेका कारण यो अनुरोध नार्कसम्म पुऱ्याउने बचन एनइएले दियो ।</p>

३.	नदीको माथिल्लो क्षेत्र सेतीबेनी	१५	सेतीबेनी बजारमा संरक्षात्मक काम । सेतीबेनी शीला (शालिग्राम) को मर्मत । विद्युत आपूर्तिमा सुधार । दाहसंस्कार क्षेत्रको निर्माण ।	सेतीबेनी बजारको लागि, संरक्षात्मक काम परियोजनाले जिविस र गाविससँग सल्लाह गरी गर्ने समुदायलाई जानकारी दियो । संरक्षात्मक कामको योजना सम्पन्न भएपछि जानकारी समुदायसँग दिइनेछ । परियोजनाले एनइएको ग्रामिण विद्युतीकरणमा त्यो काम राख्नेछ । एनइएले दाहसंस्कार स्थल बनाउने छ । यो काम सुरु भइसकेको छ ।
४.	नदीको तल्लो क्षेत्र रूद्रबेनी	८	मूख्य उत्सव/पर्वको बेला थप २ घनमिटर प्रतिसेकेन्ड पानी छाड्ने । राममन्दिरको किनारा संरक्षण गर्ने । साइरन वार्निङ प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने ।	परियोजनाले दुई मूख्य उत्सव/पर्वको बेला थप २ घनमिटर पानी छाड्नेछ । रूद्रबेनीको राम मन्दिरको हकमा, संरक्षात्मक काम परियोजनाले जिविस र गाविससँग सल्लाह गरी गर्ने समुदायलाई जानकारी दियो । संरक्षात्मक कामको योजना सम्पन्न भएपछि जानकारी समुदायसँग दिइनेछ । नदीको तल्लो क्षेत्रका लागि परियोजनाले प्रणाली बढाउनेछ । उपयुक्त स्थानमा उच्च क्षमताका दुई साइरन जडान गरिने छन् ।

२४. केजिए एचइपीको हेडवर्कको प्रस्तावित कार्यबाट कुनै पनि नकारात्मक सामाजिक प्रभाव हुने छैन । यद्यपि परियोजनाले विशेषतः समुदाय सहयोग कार्यक्रममा समुदायको परामर्श जारी राख्नेछ । सम्बन्धित पक्ष (stakeholders) सँग परामर्श परियोजनाको तयारी र कार्यान्वयनको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको छ । निरन्तर परामर्शले परियोजना कार्यान्वयनको बेला उठेका चासो सम्लग्न गर्न र अधिल्लो परियोजनाको राम्रा व्यवहार (good practices) समावेश गर्ने वातावरण तयार गर्नेछ ।

प्रभाव पहिचान

२५. यो खण्ड (section) मुख्यतः अ) प्रस्तावित परियोजनाबाट परेको कुनै नकारात्मक प्रभाव, र आ) परियोजना समाप्ति समिक्षाबाट थाँति रहेका मुद्दा र हालै देखा परेका नयाँ सामाजिक मुद्दा गरि दुईभागमा विभाजन गरिएको छ ।

थाँति रहेका र हालै देखा परेका मुद्दा

२६. घरधुरी सर्भेक्षणको अलावा, थाँति रहेका मुद्दा र हालै देखा परिरहेका मुद्दापहिचान गर्न सघन (extensive) समुदाय परामर्श पनि गरिनेछ । नमुना घरधुरी सर्भेक्षणले वास्तविक परियोजनाबाट व्यक्तिगत तहमा कुनै पनि मुद्दा थाँति नरहेको देखाउछ । परामर्शको बेला समुदायले धार्मिक क्रियाकलापको बेला थप पानी छाडनु पर्ने, जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण, सेतिबेनीको पवित्र शीला, बजार क्षेत्र, रुद्रबेनी मन्दिरको संरक्षण र रोजगारीको अवशरको माग गरे जुन परामर्श खण्डमा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ ।

थाँति रहेका सामाजिक मुद्दा

२७. काली गण्डकी नदि नेपालको एक धार्मिक पवित्र नदि मानिन्छ । इआईएको व्यवस्था अनुसार धार्मिक पर्वको बेला हेडवर्कको तल्लो भागमा रहेका मानिसले काली गण्डकी नदिमा पवित्र स्नानका लागि केजिएले थप दुई क्युसेक पानी छाडनु पर्छ । चाडपर्वको बेला थप पानी छाडनु पर्ने कुरा सञ्चालन म्यानुअलमा एललेख गरिएको छ । छाडन सहमति भएको पानी नछाडिएको समुदायको दावी छ ।
२८. काली गण्डकी जलविद्युत परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा एनइएले दुई चरणमा प्रभावित बोटे परिवारका लागि १९ वटा घर बनाएको थियो । तथापी ती घर र जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न बाँकी छ । बोटे परिवारलाई गुठीको जग्गामा पुनर्स्थापना गरिएको थियो । तथापी गुठीले स्वामित्वको कानुनी दस्तावेज पेस गर्न सकेको छैन । एनइएले यो मुद्दा मालपोत कार्यालयमा पुऱ्यायो । अहिले यो मुद्दा पुनरावेदन अदालत पोखरामा विचाराधीन छ । अदालतको फैसला पछि मात्र जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण हुनेछ ।
२९. काली गण्डकी जलविद्युत परियोजना निर्माणको समय विशेषतः प्रभावित बोटे समुदायका केटाकेटीका लागि एउटा प्राथमिक विद्यालय बनाइएको थियो । यो शौचालय र आवश्यक फर्निचरसहितको तीन कोठे भवन हो । दश वर्षभन्दा अगाडी यो भवन विद्यालय सञ्चालक समितिलाई हस्तान्तरण गरिएको थियो तर स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न अझै बाँकी छ ।
३०. कम्तीमा नदीको तल्लो सतहको १३ किलोमिटर रुद्रबेनीसम्मका व्यक्तिलाई आकस्मीकताको र/वा बाँधको तल्लो भागमा अचानक छाडिने पानी र त्यससँग सम्बन्धित जोखिमको जानकारी दिन विद्यमान साइरन चेतावनी प्रणालीको स्तरोन्नती गरिनेछ ।

३१. शीला (Sheela) रिजर्भवायरको दायाँ किनारमा छ । परियोजनाले संरक्षणका लागि शीलाको वरिपरी १२ मिटरको उचाईमा प्रदक्षिणाका लागि बाटो बनाएको छ जसले बाँधमा पानीको सतह ५२४ मिटर सम्म पुग्दा पनि शीला (पवित्र ढुंगा) सम्म पुग्न सकिन्छ । हालैको बाढीले पहिलेको निर्माण बगाएको छ । समुदायले थप मर्मतको अनुरोध गरेका छन् ।

प्रस्तावित परियोजनाको प्रभाव

३३. केजीए जलविद्युत परियोजनाको प्रस्तावित पुनर्स्थापना कार्यमा सहमतिबिना जग्गा लिने काम हुने छैन । त्यसैले त्यस क्षेत्रको सामाजिक—आर्थिक र सांस्कृतिक वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पर्ने छैन । तथापि, त्यहाँ पर्न सक्ने सम्भावित सामाजिक प्रभावमा धुलो र होहल्ला, निर्माणको समयका कामदारका कारण दबाव र व्यवधान उत्पन्न हुनसक्छ । यद्यपि यो परियोजनाले समुदाय सहयोग कार्यक्रमको कार्यान्वयनका कारण समुदायलाई फाइदा हुनेछ ।

ध्वनी र धुलो (Noise and Dust)

३४. निर्माणमा प्रयोग भएका सवारीसाधन र यन्त्रबाट उत्पन्न हुने धुवाँ उत्सर्जनले केही समय त्यस क्षेत्रको वायुको गुणस्तरमा प्रभाव पर्न सक्छ । सडक कालोपत्रे भएको र निर्माणका लागि ओहरोदोहर गर्ने सवारीसाधन कम भएको र निर्माण पुनर्स्थापनामा प्रयोग हुने उपकरण पनि कम भएका कारण धुलो र इन्धनको प्रदुषणले वायुमा ठुलो प्रभाव पर्ने देखिँदैन । तथापी, होहल्ला निर्माणको बेला रोकन नसकिने प्रकृतिको प्रभाव हुन जान्छ । निर्माण कार्यमा खुला ठाउँमा ठूला यन्त्रको उपभोग नहुने कारण होहल्ला निकै कम हुने अनुमान गरिएको छ । सडकमा गुडने सवारीसाधनको आवाजले सडक वरीपरीका बासिन्दालाई केही प्रभाव पार्न सक्छ । यस्तो होहल्ला छोटो समयको हुने भएकोले समुदायको स्वास्थ्यमा त्यत्ति प्रभाव पार्ने देखिँदैन । होहल्ला र धुलोको प्रभाव न्यूनीकरण गर्न अपनाइने उपायका बारेमा वातावरण व्यवस्थापन योजनामा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ ।

स्थानीय संरचनामा अतिरिक्त भार

३५. कामदारको संख्या करिब ६० हुने र दुई क्याम्पमा विभाजन हुने भएकोले, निर्माणको समय थपिने अतिरिक्त कामदारले स्थानीय संसाधन सानो भएको स्थानमा थप दबाव सिर्जना गर्नेछ । परियोजना कामदारको क्याम्पमा भाँडोमा पानी, सफा शौचालय र पर्याप्त पानीको व्यवस्था गर्ने छ । १० कामदारको लागि एक शौचालयको हिसावले कामदार क्याम्पमा सौचालय बनाइने छ । कामदारको क्याम्पमा तारबार लगाइने छ जसले गर्दा तिनिहरू नजिकको गाउँमा जानआउन पाउने छैनन् । स्थानीय समुदायको सामाजिक र सांस्कृतिक कार्यमा प्रभाव पर्न नदिन बाहिरबाट आएका कामदारका लागि ससक्त आचारसंहिता लागु गरिनेछ । काम र काम नभएको बेला जिम्मेवार बनी स्थानीय समुदायको अधिकार, सम्पत्ति र व्यवहारलाई सम्मान

गर्न कामदारलाई निर्देशन दिइनेछ । कामदारको क्याम्पमा रक्सी र जुवातास निषेध गरिनेछ । परियोजनाको काममा स्थानीयलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

४.५ निष्कर्ष

३६. सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनले प्रस्तावित परियोजनाको कुनै नकारात्मक प्रभाव नहुने देखाएको छ । प्रस्तावित परियोजनामा पुनर्स्थापनाको काम समावेश छ जुन विद्यमान प्लान्ट संरचना र वरिपरी गरिनेछ । नकारात्मक सामाजिक प्रभाव निर्माणको बेला हुने होहल्ला, धुलो र जनस्वास्थ्यसँग सम्बन्धित छन् । यद्यपि, त्यहाँ केजीए जलविद्युत परियोजनाको सामाजिक व्यवस्थापन योजना सम्पन्न प्रतिवेदनका केही बाँकी मुद्दा र केही मुद्दा हालै उठेका छन् । संख्यात्मक सर्भेक्षण र समुदायसँगको परामर्शको आधारमा परियोजनाले बनाएको सामाजिक कार्य योजनाले समुदायले उठाएका बाँकी रहेका मुद्दा किनारा लगाउने छ । सामाजिक कार्य योजना (एसएपि) अन्तर्गत गरिने काम निम्न रहेका छन् :

- सेतीवेनी शीलाको संरक्षण
- रूद्रवेनीको राम मन्दिरको किनार संरक्षण
- दाहसंस्कार स्थलको निर्माण
- नदीको तल्लो क्षेत्रका लागि साइरन चेतावनी प्रणाली
- बोटेको विद्यालय र घरको मर्मतसम्भार
- बोटेलाई जमिनको स्वामित्व हस्तान्तरणको पहल

३७. एसएपीको कार्यान्वयन सम्बन्धित निकाय र समुदायसँग नजिक रहेर गरिनेछ । समुदायको प्रतिनिधित्व गाविस पदाधिकारीले गर्नेछन् । एसएपीको कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षणका लागि गाविस जिम्मेवार हुनेछ । सबै काम एकैपटक गरिँदैन । तसर्थ परियोजना वरिपरीका गाविसले कामलाई प्राथमिकतामा राख्नेछन् ।

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ भूमिका

काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना (काली गण्डकी ए) स्याङ्जा जिल्लास्थित काली गण्डकी नदीमा बनेको जल संकलन गर्ने (peaking) नदीको बहावमा आधारित (run-of-river) १४४ मेगावाट क्षमताको प्लान्ट हो । यसको बाँध काली गण्डकी र आधी खोला नदीको संगम तल रहेको छ र एसियाली विकास बैंकको लगानीमा सन् २००२ मा बनेको हो । आज यो नेपालकै सबैभन्दा ठुलो जलविद्युत उर्जा प्लान्ट हो र यसले नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए)को कूल वार्षिक जलविद्युत उत्पादनको करिब ५० प्रतिशत आपूर्ति गर्छ, जुन देशको कूल जलविद्युत उत्पादनको एक चौथाई हुन्छ । काली गण्डकी ए नेपालमा आफ्नो प्रकारको अद्वितीय परियोजना हो जसको उच्च क्षमता (१४४ मेगावाट) र जल सञ्चय गर्ने (peaking) क्षमता (६ घण्टा) रहेको छ ।

यो उर्जा प्लान्टले अहिले भुक्षय र क्याभिटेशन (cavitation) का कारण कम उत्पादन क्षमताको सामना गरिरहेको छ, जसले उर्जा उत्पादन गर्ने यन्त्रहरूमा गम्भीर नोक्सानी पुऱ्याउनुका साथै सुरक्षामा समेत खतरा छ । यसको हेडवर्क नदीमा तैरने फोहर (floating debris) र नदीको सतहमा समय समयमा जम्मा हुने माटो वालुवा (bed load sediment) जस्ता समस्याको सामना गरिरहेको छ । काली गण्डकी ए जलविद्युत उर्जा प्लान्टको हेडवर्कको विद्यमान भौतिक संरचनाको आधारमा, विद्यमान हेडवर्कमा निम्न कमी अवलोकन गरिएको छ (हाइड्रोलिक मोड टेस्टिङ अफ दि हेडवर्कस् अफ काली गण्डकी ए जलविद्युत प्लान्ट, जुन २०१२)

- फारेवे ताल (forebay pond) बाट असमान पानीको बहावका कारण इन्टेकमा पानीको बहाव ९बउउचयवअज ियिध० सन्तोषजनक छैन ।
- अधिकांश तैरने फोहर (trash/floating debris) इन्टेक तर्फ आकर्षित हुने गरेको कारण इन्टेकको trash racks आंशिक बन्द (clogging) भएको छ । फोहर नदीको तल्लो सतहमा स्वतः जाने बाटो नभएका कारण सबै फोहर फाल्नु पर्ने छ । वास्तविक ९यचप्नप्लबि० डिजाइनमा सिफारिस गरिए बमोजिक सञ्चालन गरिएपनि फोहर बाहिर जान राखिएको दबकअगभि नबतभ फोहर बाहिर पठाउन प्रभावकारी पाइएन ।
- थिग्रने बेसिन (settling basin) को करिब आधा भागसम्म skewed and very turbulent बहाव अवलोकन गरियो । थिग्रने बेसिनभन्दा धबतभचधबथ गउकतचभक मा रहेका तीनवटा करिब ९० डिग्री मोडिएका प्लभित, थिग्रने बेसिनको प्लभितक मा आकस्मिक कमी र collector channel gate खोल्ने नराम्रो व्यवस्था थिग्रने बेसिनभीत्र turbulent and skewed बहाव हुने तीनवटा कारण देखियो ।

त्यसकारण, नेपाल विद्युत प्राधिकरण हेडवर्क संरचनामा आवश्यक परिवर्तन (modification) गरी उर्जा प्लान्टको कार्यक्षमता बढाउने इच्छा राख्दछ। यो विद्यमान परियोजनाले सिभिल कार्य र इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य केही मुख्य कुरालाई सम्बोधन गर्नेछ साथै यसमा तल उल्लेखित सहअंग (sub components) समावेश हुनेछन्।

१.२ परियोजना विवरण

प्रस्तावित परियोजनामा तीन मुख्य अंगमा क) सिभिल कार्य, ख) इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य र ग) प्राविधिक सहयोग र क्षमता अभिवृद्धि समेटिएका छन्।

अंग क : सिभिल कार्यले सिभिल निर्माणसँग सम्बन्धित मुख्यवस्तुलाई सम्बोधन गर्नेछ र यसमा देहाय बमोजिमका सहअंग रहनेछन्।

- **हेड वर्कको संरचना परिवर्तन :** यो सहअंग अन्तर्गत इनटेक र थिग्रने वेसिनहरू लगायत हेडवर्कको संरचना परिवर्तन गरिने छ।
- **बाँधको सुरक्षा, अनुगमन र औजारीकरण (instrumentation) :** यो सहअंग अन्तर्गत परियोजनामा जडान गरिएका संयन्त्रको मर्मत गरिनेछ, र अत्याधुनिक बनाउनका लागि आवश्यकता अनुसार अन्य थप गरिनेछ। एउटा सञ्चालन र मर्मतसम्भार म्यानुएल बनाइने छ, जसमा औजारीकरण योजना समावेश हुनेछ। नदीको पिँधमा माटो बालुवा जम्ने क्रियाको सारणीबद्ध (टाइमफ्रेम) अनुगमन यन्त्र जडान गरिनेछ।
- **मर्मतसम्भार कार्य :** यो सहअंग अन्तर्गत, हेड वर्क क्षेत्रको भिरालोपन स्थिर बनाउनुका साथै क्याभितेसन कमगर्न टेलरेसको संरचना परिवर्तन सहित हेड वर्क र पावर हाउस क्षेत्रको मर्मत गरिनेछ।

अंग ख : इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्य : यस अंगअन्तर्गत मेकानिकल र इलेक्ट्रिकल कार्य पर्दछन्, जसलाई थप दुई सहअंगमा विभाजन गरिएको छ।

- **मेकानिकल कार्य :** यस अन्तर्गत पावर हाउसको मेकानिकल अंग र इन्टेक मर्मतका साथै स्तरोन्नती गरिनेछ।
- **इलेक्ट्रिकल कार्य :** इलेक्ट्रिकल कार्यमा पावर हाउस बाँधको नियन्त्रण प्रणाली मर्मतका साथै स्तरोन्नती गरिनेछ।

अंग ग : प्राविधिक सहयोग र क्षमता अभिवृद्धि : यो अंग अन्तर्गत तपशीलका चार सहअंग रहेका छन्।

- **परामर्श फर्म** (बाँधको सुरक्षा, सिभिल र इलेक्ट्रो मेकानिकल कार्यका लागि परामर्श सेवा)। यो सहअंग अन्तर्गत, एक परामर्श फर्म मार्फत एनईएलाई परियोजनाको सबै तीन अंगमा प्राविधिक सल्लाह सेवा प्रदान गरिनेछ। एनईएलाई कार्यान्वयन र खरिद गर्नमा सहयोग गर्न विस्तृत प्राविधिक खाकामा पनि परामर्श सेवा पुऱ्याइने छ र

सञ्चालन र मर्मतसम्भार म्यानुअल, आकस्मिक तयारी योजना र औजारीकरण योजना बनाउन सहयोग गरिनेछ ।

- **सम्पत्ति (asset) व्यवस्थापन** : यो सहअंग अन्तर्गत, एनइएको सम्पत्ति व्यवस्थापन सुधार गर्न र स्तरवृद्धि गर्न प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइने छ ।
- **सुरक्षाकवच कार्यान्वयन** : यो सहअंग अन्तर्गत एनइएलाई वातावरण व्यवस्थापन योजना, समुदाय सहयोग कार्यक्रम र जोखिम समुदाय विकास योजनाका साथै अनुगमन र मूल्यांकन कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइने छ ।
- **क्षमता अभिवृद्धि** : यो सहअंग अन्तर्गत सम्पत्ति व्यवस्थापन, पिँधमा माटो/बालुवा जम्ने क्रियाको व्यवस्थापन, सुरक्षाकवच कार्यान्वयन, र इलेक्ट्रो मेकानिकल संयन्त्रको विशेष क्षेत्रको सञ्चालन तथा मर्मतसम्भार र सुरक्षित औजारीकरणमा तालिमको माध्यमद्वारा एनइएको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

१.३ ऐतिहासिक प्रसंग

काली गण्डकी ए जलविद्युत प्लान्टमा एसियाली विकास बैंकले लगानी गरेको थियो र सन् २००२ देखि सुरु भयो । नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए) को वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (इएसएसडी) ले सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन तयारी गरेको थियो । काली गण्डकी वातावरण व्यवस्थापन इकाई सामाजिक तथा वातावरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो । प्रभावितको जीवनविधिमा पुनर्स्थापना र सुधार गर्ने र नकारात्मक सामाजिक प्रभाव न्युन गर्ने उद्देश्यका साथ अधिग्रहण, मुआब्जा तथा पुनर्वास योजना (एसिआरपी)का लागि सुविधा र सडक, र न्यूनीकरण व्यवस्थापन योजना बनाइएको थियो ।

एसिआरपीले परियोजनाबाट जग्गा र भौतिक संरचना (अधिकंश सडकको पहुँचका लागि) मा केही क्षति पुग्ने १,४६८ घरपरिवार पहिचान गर्‍यो । ९६ हेक्टर निजी र गुठीको जग्गासहित कूल १४८ हेक्टर जग्गा अधिग्रहण गरियो । जग्गाको मुआब्जा वापत जम्मा तीन करोड रूपैया वितरण गरिएको थियो । १३ घर र २० गाईगोठ अधिग्रहण गरियो र त्यसका लागि रू ९४७,४७७ क्षतिपुर्ति दिइयो । नकारात्मक प्रभाव न्युनीकरणका लागि परियोजनाले केही कार्यक्रम सञ्चालन गर्‍यो जसमा क) क्षतिपुर्ति र पुनर्वास कार्यक्रम, ख) पुनर्वास गराइएका व्यक्तिका लागि पुर्ननिर्माण कार्यक्रम, ग) प्रभावित घरधुरीका लागि सघन रोजगार र सीपमुलक तालिम कार्यक्रम, घ) बोटे आदिवासी समुदायका लागि वृहत् समुदाय विकास कार्यक्रम र ङ) ग्रामिण विद्युतीकरण कार्यक्रम । परियोजनाले समुदायका लागि मुआब्जा र पुनर्वास कार्यक्रम, समुदायका लागि आधारभुत पुर्वाधार, जस्तै सडक, विजुली, सञ्चार र स्वास्थ्य सेवा निर्माणको बेला र त्यसपछिको रोजगारले स्थानीय व्यक्तिलाई थप आम्दानी दिएको र आर्थिक विकासमा सहयोग गरेको पिओइले जनाएको छ । यि सबै कुराले स्थानीय व्यक्तिको रूपान्तरणमा सहयोग पुऱ्याएका थिए । यो परियोजनाले कार्यान्वयनको तहमा केही अनुभव गर्‍यो जस्तै श्रमिक विवाद, रूख र गुठीको जग्गाको क्षतीपुर्ति । ति सबै सन्तोजनक रूपमा समाधान भए । पिओईले निम्न निष्कर्ष निकाल्यो—

- प्रभावित परिवारको समग्र सामाजिक-आर्थिक पक्षमा सुधार आयो ।
- बिजुली, यातायात र सञ्चारको पहुँचले परियोजना क्षेत्रका व्यक्तिको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन उत्प्रेरित गर्‍यो ।
- निर्माण कार्यले परियोजना र वरिपरिको क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधि बढ्यो ।
- क्षेत्रीय र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सँथै स्थानीय अर्थतन्त्र एकीकरण हुने प्रक्रिया बढ्यो ।
- प्राथमिकता प्राप्त भर्नाका कारण परियोजना क्षेत्रमा भएको उल्लेख्य नगद प्रवाहका कारण स्थानीयको जीवनस्तरमा सुधार भयो ।
- On the job / off the job तालिमले भविष्यमा आर्थिक उपार्जन क्रियाकलापका लागि मानवपुँजी तयार गर्‍यो ।
- विगतको आमदानी, उपभोग र ग्राहस्थ खचमा महसुस गर्न सकिने सुधार आयो ।

१.४ सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनको औचित्य

परियोजनाले विद्यमान समुदायलाई पार्ने प्रभावको आधारमा जलविद्युत उत्पादन परियोजनालाई चुनौती दिन्छ । जलविद्युत उर्जा उत्पादनका लागि ठूला उत्पादन संरचना (बाँध, रिजर्भवायर र नहर/सुरुड) निर्माण र सञ्चालन आवश्यक हुन्छ साथै ठूलो पुँजी लगानी गर्नुपर्छ । ठूला विकास परियोजनाको औचित्य तिनले देहको अर्थतन्त्रमा पार्ने प्रभावको सिद्ध गरिन्छ तर तिनको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय मूल्य परियोजना रहेको क्षेत्र र जिल्लाले चुकाउनु पर्छ । त्यसकारण जलविद्युत उत्पादकले सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन मार्फत ती समुदायलाई ध्यान दिनुपर्छ, जसले निर्णय पद्धतीमा मद्दत गर्छ र अन्ततः उत्पादक, विकास निर्माणबाट प्रभावित व्यक्ति र अन्य सम्बन्धित बीच सामाजिक विकास बनाउँछ ।

सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन त्यो निर्णयको औजार हो जसले परियोजनाअन्तर्गत छनोट गरिएका र कार्यान्वयन गरिने क्रियाकलाप सामाजिक रूपमा उत्तरदायी छन् भन्ने सुनिश्चित गर्छ । प्रभाव मूल्यांकनको नतिजाहरूले परियोजना कार्यान्वयनकर्तालाई समुदायको चासो सम्बोधन गर्ने विशिष्ट तरिका, न्यूनीकरण योजना तयारी र परियोजनाका क्रियाकलाप तयारी गर्दा सामाजिक चासो र न्यूनीकरण मापदण्डलाई सम्पूर्ण रूपमा समाहित गर्न मद्दत गर्छ । एसआइएले कुनै पनि नकारात्मक प्रभाव पहिचान गर्छ र न्यूनीकरण मापदण्ड तयार गर्ने कार्य सहयोग गर्छ र कार्यान्वयन पक्षमा मूलधारमा ल्याउन सहयोग गर्छ ।

१.५ अध्ययनको उद्देश्य

एसआइएको प्राथमिक उद्देश्य प्रस्तावित पुनर्स्थापना परियोजनाअन्तर्गत सम्भावित सामाजिक प्रभाव लेखाजोखा र पहिचान गर्न र पहिलेको पुनर्स्थापनामा बाँकी रहेका मुद्दा प्रस्तावित परियोजनाले सम्बोधन गर्नु हो । विशेषतः एसआइएको उद्देश्य निम्न प्रकारका छन्—

- काली गण्डकी ए को कुनै पुनर्स्थापना विरासत समीक्षा र पहिचान ।
- प्रस्तावित interventions का कारण उत्पन्न पुनर्स्थापनाका कुनै मुद्दाको पहिचान र समीक्षा गर्ने
- परियोजनाप्रति जनताको धारणा, अपेक्षा र सुझावका लागि जन परामर्श गर्ने ।
- आईपी समुदाय पहिचान गर्ने, परामर्श गर्ने र परियोजनाका लागि उनीहरूको सहयोग पहिचान गर्ने र परियोजनाबाट तिनिहरूको अपेक्षा र सुझाव प्रकाशमा ल्याउने ।

परिच्छेद दुई : अध्ययन पद्धती

एसआइए अध्ययनले लिएको अध्ययन पद्धती डेस्क अध्ययन, उपलब्ध दस्तावेज समीक्षा, विशेषज्ञद्वारा फिल्ड अवलोकन, लक्षित समुदाय छलफल, स्थानीय समुदाय, सम्बन्धित पक्ष, एनइएका अधिकारी र नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायसँग अन्तरसंवाद र परामर्शमा आधारित छ। यसैगरी, फिल्ड सर्भेक्षण, अवलोकन, स्याम्पलड, चेकलिस्ट र घरधुरी प्रश्नावली र प्रभाव मूल्यांकन म्याट्रिक्स (matrix) काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको प्रस्तावित पुनर्निर्माण कार्यहरूको सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनका पद्धति हुन्।

प्रस्तावित परियोजनाको एसआइए गर्दा अपनाइने विस्तृत पद्धती देहाय बमोजिम छन् –

२.१ परियोजना प्रभाव क्षेत्रको निर्धारण (delineation)

एसआइएका लागि, प्रस्तावित परियोजनाको पुनर्निर्माण कार्य परियोजनाक्षेत्र र प्रभावित क्षेत्र गरी परियोजनाको मुख्य प्रभावित क्षेत्र र वरिपरीको क्षेत्रमा समावेश छ।

यहाँ *परियोजना* पदावलीले काली गण्डकी ए जलविद्युत उर्जा प्लान्टको प्रस्तावित पुनर्निर्माण र क्षेत्र ले मुख्य प्रभावित क्षेत्र र वरिपरीको क्षेत्रलाई समेटेछ।

२.१.१ मुख्य परियोजना क्षेत्र

मुख्य परियोजना क्षेत्र पदावलीले हेडवर्कसहित परियोजनाको संरचना र facilities लाई जनाउँछ जहाँ सम्भार कार्य गरिनेछ। यो क्षेत्रमा परियोजनाका विभिन्न संरचना र facilities लाई सुरक्षा गर्नु पर्ने क्षेत्र पर्दछन्। श्री काली गण्डकी गाविसका ती वार्डहरू जहाँ परियोजनाका संरचना र facilities छन् तिनलाई मुख्य परियोजना क्षेत्रमा लिइन्छ।

२.१.२ वरिपरीको क्षेत्र

वरिपरीको क्षेत्र पदावलीले ठूलो भुभागलाई जनाउँछ, जहाँ आयोजनाको कुनैपनि संरचना र facilities नभए पनि त्यो क्षेत्र प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा परियोजनाको कामबाट प्रभावित हुन्छ। यसमा वरिपरीका गाविस, मुख्यतः हर्मीचौरको केही क्षेत्र र श्री काली गण्डकी गाविस समावेश छन्।

२.२ डेस्क अध्ययन र दस्तावेज समीक्षा

एसआइए प्रतिवेदन तयारीको क्रममा काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजनाको सामाजिक प्रतिवेदन र दस्तावेज, जिल्लास्तरीय प्रतिवेदन र अन्य उपलब्ध दस्तावेजको समीक्षा गरियो। देहाय बमोजिमका प्रमुख प्रतिवेदनको समीक्षा गरिएको छ –

१. Synthesis प्रतिवेदन (वातावरण तथा सामाजिक) २००३, काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना ।
२. परियोजना सम्पन्न प्रतिवेदन, २००४ (एडिभि), काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना ।
३. सञ्चालन म्यानुएल (manual) (वातावरण र सामाजिक), २००५, काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना ।
४. केजिएएमयु/एनइए प्रतिवेदनहरू
५. वातावरण तथा सामाजिक न्यूनीकरण तथा अनुगमन प्रतिवेदन (सञ्चालन समय), काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना ।
६. केजीए सञ्चालन म्यानुएल (manual), काली गण्डकी ए जलविद्युत परियोजना ।
७. काली गण्डकी ए जलविद्युत प्लान्टको हेडवर्कको जलीय मोडल परीक्षण (hydraulic model testing) ।

स्याङ्जा, गुल्मी र पाल्पा जिल्ला विकास समिति (जिविस) ले प्रकाशन गरेका जिल्ला प्रोफाइलका अलावा सूचना प्राप्त गर्न नेपाल सरकार केन्द्रिय तथ्यांक ब्युरोले प्रकाशन गरेको सन् २०११ को जनगणनाको तथ्यांक, गाविस प्रोफाइल पनि समीक्षा गरियो ।

दस्तावेजको समीक्षाले एसआइएको तयारीका लागि अध्ययन क्षेत्र बुझ्न, वास्तविक (original) परियोजनाले लिएको कार्यान्वयन प्रक्रिया र तथ्यांक खाडलमा पहुँच बनाउनका साथै सूचना संकलन गर्ने अध्ययन पद्धती निश्चित गनमा सहयोग पुग्यो । भौतिक वातावरणको सूचना जिविसको प्रोफाइल र केजीए एचपीपीको एसआइए प्रतिवेदनबाट लिइयो । काली गण्डकी नदीतीरको topography र भूउपयोग नक्साको समीक्षाले त्यस क्षेत्रको भूउपयोगको तरिका (pattern) पहिचान गर्न मद्दत गर्‍यो । सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक तथ्यांक जस्तै जिल्ला र गाविस तहमा परियोजना क्षेत्रको जनसंख्या, , घरधुरीको आकार, महिला पुरुष अनुपात, पूर्वाधार, आदिवासी, भाषा, धर्म आदी केन्द्रीय तथ्यांक विभागले तयार गरेको सन् २०१ को जनसंख्या तथ्यांकबाट लिइएको हो । परियोजनाक्षेत्रका जिल्लाले तयार गरेको जिल्ला प्रोफाइलले सामाजिक आर्थिक तथ्यांक जस्तै जनसंख्या, पूर्वाधार, खाद्य उपलब्धता र रोग जानकारी दिएका थिए ।

२.३ स्थलगत अध्ययन र तथ्यांक संकलन

केजिए क्षेत्रमा फिल्ड अवलोकन र तथ्यांक संकलन टिम लिडर/समाज विज्ञ, सामाजिक अर्थशास्त्री, समाजशास्त्री, मानवशास्त्री, इन्जिनियर र तथ्यांक विश्लेषक (data analyst) को सर्वपक्षिय (multidisciplinary) टोलीद्वारा डिसेम्बर २०१२ मा सुरु गरियो । नमुना सर्भेक्षण हेडवर्क्स, पावरहाउस, एक्सेस रोड, माथिल्लो रिजर्भवायर (upstream reservoir), तल्लो क्षेत्र (downstream), प्रशारण लाइन र सवस्टेशन क्षेत्रमा गरियो । त्यो टोलीले आवश्यक तथ्यांक प्राप्त गर्न स्याङ्जा जिल्लाका सम्बन्धित सरकारी कार्यालय जिविस र मालपोत कार्यालयको समेत भ्रमण गर्‍यो ।

तथ्यांक संकलनमा संख्यात्मक र विश्लेषणत्मक दुवै विधि प्रयोग गरियो । ती विधिमा क) घरधुरी प्रश्नावली, ख) चेकलिस्ट प्रयोग गरी समूहगत छलफल, ग) मालपोत कार्यालय, स्याङ्जा जिल्लाका जिविस अधिकारी, गुठी संस्थान (Office of Trust), बेलटारीस्थित केजीएचपीपीका अधिकारी र

काठमाडौंस्थित एनइएका अधिकारीलगायतका मुख्य सरकारी अधिकारीसँग मुख्य स्रोतव्यक्ति अन्तर्वार्ता (key informant interview) गरियो ।

२.३.१ घरधुरी सर्भेक्षण

वास्तविक (original) परियोजना (सुरक्षाको समीक्षा उद्देश्य १) कार्यान्वयनको बेला थाँती रहेका मुद्दा (outstanding issues) पहिचान गर्न परियोजनाबाट प्रभावितमध्ये १८८ घरधुरी छनोट गरियो । कूल १८८ घरधुरीमध्ये २४ वटा हेडवर्क, पावरहाउस, रिजर्भवायर र क्याम्प क्षेत्रबाट, ३३ वटा प्रशारण लाइन र सव्स्टेशन क्षेत्रबाट, ३७ वटा परियोजनाको मुख्य संरचना (facilities) बाट र ६१ वटा घरधुरी एक्सेस रोड क्षेत्रबाट थिए । आँधीमुहान गाविसका सबै २७ बोटो परिवार सर्भेक्षण गरियो । विस्तृत विवरण तालिका २.१ मा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २.१: सर्भेक्षण गरिएका घरधुरी

क्र.स.	परियोजनाका अंग	स्थिती (पिएएफ/एसपिएएफ) र अन्य संख्या	नमुना प्रतिशत	घरधुरी संख्या
१	Access Road र मुख्य संरचना (बाँध, पावरहाउस, रिजर्भवायर, क्याम्प)	एसपिएएफ (११८)	२०	२४
२.	आँधीमुहान र श्रीकाग गाविसका बोटो समुदाय	एसपिएएफ	जनगणना	२७
३.	Access Road	पिएएफ (६०६)	१०	६१
४.	प्रशारण लाइन र सव्स्टेशन	पिएएफ (३१२)	१०	३३
५.	मुख्य संरचना	पिएएफ (३७२)	१०	३७
	कूल			१८८

काली गण्डकी ए जलविद्युत प्लान्टको सामाजिक व्यवस्थापन, कुनै सामाजिक मुद्दा समाप्ति समीक्षामा बाँकी थिए र कुनै सामाजिक मुद्दा हालै देखा परेकी भन्ने पहिचान गर्न नमुना सर्भेक्षण गरिएको थियो ।

घरघुरी सर्भेक्षणको प्रश्नावलीको तयारी र प्रयोग (administration)

घरघुरी सर्भेक्षणको प्रश्नावली प्रयोगमा ल्याउनु अगाडि तयारी र पुर्वपरीक्षण गरिएको थियो । (अनुसूची १ मा हेर्नुहोस्) पुर्वपरीक्षणको नतिजाको आधारमा प्रश्नावलीलाई अन्तिम रूप दिइयो र नेपाली भाषामा अनुवाद गरियो । त्यो प्रश्नावलीमा मानवभूगोल (demographic) तथ्यहरू जस्तै जनसंख्याको वितरण, लैंगिक स्थिती, घरपरिवारको आधार, जात/जातीको स्थिती, धर्म र पर्व, शिक्षा र सीपको स्तर, जनस्वास्थ्य र सरसफाई, जिविकोपार्जन, आमदानी र खर्च, परियोजनाको प्रभाव र न्यूनीकरण, न्यूनीकरणको मूल्यांकन र तिनिहरूको धारणा समेटिएका थिए ।

सामाजिक-आर्थिक सर्भेक्षण गर्नका लागि फिल्डबाट ६ जना गणक भर्ना गरियो तिनिहरूलाई इएसएसडि-एनइएका वरिष्ठ विशेषज्ञको निर्देशनमा प्रशिक्षित फिल्ड सुपरभाइजरले परिचालन गरेका थिए । सर्भेक्षणको काम अनुगमन गर्न दुई सामाजिक-आर्थिक सर्भेक्षणका अनुभवी सुपरभाइजर एसआइए टीममा वरिष्ठ सामाजिक-आर्थिक र समुदाय विकास विशेषज्ञलाई पठाइएको थियो । समूहमा तीनजना भएको दुई टोली बनाइयो । स्थानीय ठाउँ र व्यक्तिसँग परिचित भएका कारण स्थानीय गणकलाई लिँदा फिल्डको काम सहज भयो ।

फिल्ड सुपरभाइजर र गणकलाई दुई दिने अनुशिक्षण दिइयो जसमा प्रस्तावित परियोजना, एसआइए प्रक्रिया, अध्ययनको उद्देश्य, तथ्यांक संकलन र अन्तर्वार्ता पद्धती, rapport निर्माण, स्रोत (logistic) व्यवस्थापन र तथ्यांक संकलन र सम्पादन आदी सम्बन्धी जानकारी थियो ।

२.३.२ समूह छलफल र अन्तरसंवाद

माथिल्लो क्षेत्र (upstream) सेतीबेनी र तल्लो क्षेत्र (downstream) रूद्रबेनीमा महिला, सीमान्तकृत बोटे समुदाय लक्षित समूह छलफल गरियो । यसको अलावा, केजिए एपिपि मिर्मी, जयपाटे र श्रीकाग गाविसको आँधीमुहानमा पाँचवटा अन्तरसंवाद आयोजना गरियो । FGD मा ७ देखि १७ र अन्तरसंवादमा ५ देखि ९ व्यक्ति थिए ।

FGDs र अन्तरसंवादको मुख्य उद्देश्य विद्यमान मुद्दा र त्यस क्षेत्रको सूचना, केजिए एपिपि क्षेत्रमा थाँती रहेका र हालै देखा परेका मुद्दा बारे गुणात्मक तथ्यांक संकलन गर्नु, केजीएएचपीपीको हेडवर्कमा गरिने सम्भारको कामका बारेमा जानकारी दिनु थियो । सहभागी स्थानीय सम्बन्धित जस्तै: समुदायका सदस्य, स्थानीय विचारनिर्माता नेता, शिक्षक, सामाजिक कार्यकर्ता, व्यवसायी, पुजारी र महिला थिए । समूहगत छलफलका लागि एक चेकलिस्ट तयारी गरिएको थियो । (अनुसूची २ हेर्नुहोस् ।)

२.३.३ मुख्य स्रोतव्यक्ति अन्तर्वार्ता

एनइएको केजीएएचपीपीका अधिकारीहरूसँग बेलटारी क्याम्पमा, एनइएका अधिकारीसँग काठमाडौँमा, जिल्लाका अधिकारीसँग जिल्ला विकास समिति र मालपोत कार्यालय स्याङ्जामा बैठकहरू गरिए । यसैगरी, गुठी संस्थानका अधिकारीसँग पनि एउटा बैठक आयोजना गरियो ।

वैठकको उद्देश्य परियोजना क्षेत्रका गाविसमा रोल्ट्यटीको वितरण र प्रयोग, केजीएको रिजर्भवायरमा बोटिड यातायातको संयन्त्र र सुरक्षा, बोटे समुदायलाई पुनर्स्थापना गरिएका घर र काली गण्डकी प्राथमिक विद्यालयको स्वामित्व हस्तान्तरण बारेमा बुझ्नु थियो ।

परिच्छेद तीन: कानुनी नीति संरचना

काली गण्डकी ए जलविद्युत उर्जा प्लान्टको हेडवर्कमा प्रस्तावित मोडिफिकेसन कार्यहरूको लागि वर्तमान एसआइए तयार पार्दा नेपालमा हाइड्रोपावर परियोजनाहरूको विकासका निम्ति आवश्यक प्रचलित ऐनहरू, नीतिहरू, नियमावलीहरू, अभिसन्धीहरू तथा मार्गनिर्देशिकाहरूको समीक्षा गरिएका छन् । नेपाल सरकारले सामाजिक वातावरणसँग सम्बन्धित क्षेत्रगत नीतिहरू पारित गर्नुका साथै ऐन तथा नियमावलीहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको छ, मार्गनिर्देशिका तथा म्यानुएलहरू विकास गरेको छ र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी तथा अभिसन्धीहरूमा हस्ताक्षर गरेको छ । तिनिहरूमा हाइड्रोपावर तथा अन्य विद्युत-उत्पादन परियोजनाहरूको योजना, स्वीकृती तथा कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक कुराहरू उल्लेख गरिएका छन् । यसका अलावा हाइड्रोपावर परियोजनाहरूको योजना बनाउँदा तथा कार्यान्वयन गर्दा आफ्ना सामाजिक रक्षाकवच नीतिहरू अवलम्बन गरिएका छन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्न हाइड्रोपावर परियोजनाहरूमा लगानी गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले अत्यावश्यक कुराहरूको निर्धारण गरेका छन् । त्यसैगरी, आइएलओ कन्भेन्सन अन इन्डिजेनस एण्ड ट्राइबल पिपल्स (आइएलओ, सन् १९८९ मा लागू गरिएको र नेपालद्वारा सन् २००७ मा अनुमोदन गरिएको: नं. १६९) को पनि समीक्षा गरी छलफल गरिएको छ ।

परियोजना कार्यान्वयन गर्दा सम्पूर्ण सान्दर्भिक ऐन, नियम तथा नियमावलीहरूले निर्धारण गरेका अत्यावश्यक कुराहरू पूरा गर्ने जिम्मेवारी अन्ततः परियोजना प्रस्तावक, एनडिए, को हुनेछ । परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरूका कारण परियोजना प्रस्तावकले दस्तावेजहरूमा पहिले नै उल्लेख गरिएका कानूनहरूका अलावा आकर्षित हुने अन्य कुनै पनि कानूनहरूको पालना गर्नुपर्नेछ ।

समीक्षा गरिएका ऐन, नीति, मार्गनिर्देशिका, नियम तथा अभिसन्धीहरू तलको तालिका ३.१ मा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका ३.१: कानुनी संरचनाहरूका प्रमुख विशेषताहरू तथा प्रासंगिकता

ऐन/नीति/अभिसन्धीको नाम	नियमावलीका प्रमुख विशेषताहरू	परियोजनामा लागू हुन्छ वा हुँदैन ?
नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ (२००७)	अन्तरिम संविधान (२०६३) को धारा १९, सम्पतिको हकले भनेको छ की “(क) प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने,	हुँदैन । निजि जग्गा अधिग्रहण नगरिएकोले यस परियोजनामा यो लागू हुँदैन ।

	<p>भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ ।</p> <p>(२) सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन ।</p> <p>तर अवैध ढंगले आर्जन गरेको सम्पत्तिको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन ।”</p>	
<p>जलस्रोत ऐन (१९९३)</p> <p>ऐन २०४९</p>	<p>जलस्रोत ऐनको मुख्य उद्देश्य नेपालको भू-सतहमा वा भूमिगत वा अन्य कुनै अवस्थामा रहेको जलस्रोतको समुचित उपयोग, संरक्षण, व्यवस्थापन र विकास गर्न एवं जलस्रोतको लाभदायक उपयोगहरूको निर्धारण गर्ने, त्यस्तो उपयोगबाट हुने वातावरणीय तथा अन्य हानीकारक प्रभावको रोकथाम गर्ने एवं जलस्रोतलाई प्रदूषण मुक्त राख्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्नु हो । दफा १६ मा जलस्रोत परियोजनाहरूको निर्माणका लागि सरकार वा जनताको जग्गा अधिग्रहण गर्ने प्रावधान छ । नेपाल सरकारले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ (१९७७) बमोजिम उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नेछ ।</p>	<p>हुन्छ । निजि जग्गा प्राप्त नगरिएको भए तापनि यहाँ यो ऐन लागू हुन्छ किनभने समुदायले विशेषगरी: धार्मिक क्रियाकलाप तथा दाहसंस्कारका क्रममा पानी प्रयोग गर्छन् ।</p>

ऐन/नीति/अभिसन्धीको नाम	नियमावलीका प्रमुख विशेषताहरू	परियोजनामा लागू हुन्छ वा हुँदैन ?
जलविद्युत विकास नीति, २०५८ (२००१)	जलविद्युत विकास नीति, २०५८ ले वातावरणीय संरक्षणलाई विशेष ध्यान दिई जलविद्युतलाई बैकल्पिक उर्जा स्रोत तथा जलविद्युत विकासका रूपमा महत्व दिएको छ। यसले परियोजना प्रभावित क्षेत्रहरूमा जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरूको कार्यान्वयनको आवश्यकतामा जोड दिएको छ र नेपाल सरकारले अनुमोदन गरेको मापदण्ड बमोजिम पुनर्वास तथा पुनर्स्थापना कार्य गरिनुपर्नेछ भनी उल्लेख गरेको छ। यस नीतिको दफा ६.१.२ ले भनेको छ की मुलुकको प्रचलित कानुन बमोजिम नेपाल सरकारले परियोजनाको इजाजतपत्र बाहकलाई आवश्यक घरहरू तथा जग्गा अधिग्रहण गर्न सहज बनाउन सक्नेछ, यद्यपि अधिग्रहणसँग सम्बन्ध सम्पूर्ण खर्च इजाजतपत्र बाहकले नै व्यहोर्नुपर्नेछ। यस नीतिले सरकारी स्वामित्वको जग्गा इजाजतपत्रको अवधिसम्म परियोजनाको इजाजतपत्र बाहकलाई लिजमा दिन सकिने व्यवस्था गरेको छ।	हुँदैन। जलविद्युत परियोजना भएको कारणले यो नीति परियोजनामा लागू हुने भए तापनि अचल परियोजनाको अधिग्रहण नभएकोले सामाजिक दृष्टिकोणबाट यो लागू हुँदैन।

ऐन/नीति/अभिसन्धीको नाम	नियमावलीका प्रमुख विशेषताहरू	परियोजनामा लागू हुन्छ वा हुँदैन ?
जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ (१९७७)	जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ (१९७७), सबैभन्दा पहिला सन् १९६१ म जारी गरिएको (जग्गा प्राप्त ऐन, २०१८) नेपालमा जग्गा प्राप्त तथा पुनर्वास क्रियाकलापहरू सम्बन्धी कार्यहरूको पथप्रदर्शन गर्ने प्रमुख कानुनी दस्तावेज हो ।	हुँदैन । निजी जग्गा प्राप्त नगरिएकोले यो कानुन यस परियोजनामा लागू हुँदैन ।
भूमि सुधार ऐन, २०२१ (१९६४)	यस ऐनले मोहीले खेतीपाति गर्दै आएको जग्गामा उसको अधिकार स्थापित गरेको छ । यसका अतिरिक्त भूमि सुधार ऐनले विकास प्रयोजनको लागि बिक्री गरिएको वा प्राप्त गरिएको जग्गाको क्षतिपूर्तिको हक हुने उल्लेख गरेको छ ।	हुँदैन । निजी जग्गा प्राप्त नगरिएकोले यो कानुन यस परियोजनामा लागू हुँदैन ।
गुठी संस्थान ऐन, २०३३ (१९७६)	जग्गा प्राप्त कार्यले यस ऐनका प्रावधानहरूको पनि पालना गरेको हुनुपर्दछ । यस ऐनको दफा ४२ ले विकास क्रियाकलापको लागि प्राप्त गरिएको गुठी (धार्मिक आस्थाको जग्गा) लाई नगद क्षतिपूर्ति नभई अन्य जग्गाले प्रतिस्थापन गरिनुपर्दछ ।	हुँदैन । गुठी जग्गा प्राप्त नगरिएकोले यो ऐन लागू हुँदैन । यद्यपि, परियोजनाले गुठी जग्गा पुनर्वास गरिएका बोटो परिवारहरूलाई हस्तान्तरण गर्नेछ ।
बन ऐन, २०४९ (१९९३)	बन ऐन, २०४९ (१९९३) को दफा ६८ को उपदफा (१) ले भनेको छ की राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल	हुँदैन । किनभने बनेको जग्गा प्राप्त गरिएको छैन ।

	<p>असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, संरक्षित वन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ । दफा ६८ को उपदफा (२) उपदफा अनुसार, वनको प्रयोग गर्न स्वीकृति दिँदा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई कुनै हानि नोक्सानी हुने भएमा त्यसको क्षतिपूर्ति दिनुपर्नेछ ।</p>	
विद्युत ऐन, २०४९ (१९९२)	<p>विद्युत ऐन, २०४९ (१९९२) ले विद्युतको सर्भेक्षण, उत्पादन, प्रसारण तथा वितरणलाई समेटेको छ । दफा ३३ ले परियोजनाको विकाससँग सम्बन्धी जग्गा तथा घरहरुको प्राप्ति सँग सरोकार राख्दछ ।</p>	<p>हुँदैन । प्रस्तावित परियोजनामा जग्गा वा अन्य कुनै अचल सम्पती प्राप्त नगरिएकोले यो ऐन लागू हुँदैन ।</p>
विद्युत विकास तथा व्यवस्थापन ऐन, २०६२ (२००५)	<p>यस ऐनको दफा १९ ले भनेको छ की डेभलपर (विकासकर्ता) ले जलविद्युत विकासको लागि आवश्यक पर्ने जग्गा वा सम्पती प्राप्तिको लागि नेपाल सरकारसमक्ष निवेदन दिन सक्नेछ र निजि जग्गाको हकमा परेको निवेदनको अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारले त्यस्तो जग्गा तथा सम्पतीको प्राप्तिका लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछ र सरकारी जग्गा तथा सम्पतीको हकमा उक्त सम्पती लिज</p>	<p>हुँदैन । प्रस्तावित परियोजनामा जग्गा वा अन्य कुनै अचल सम्पती प्राप्त नगरिएकोले यो ऐन लागू हुँदैन ।</p>

	<p>सम्भौतामा उपलब्ध गराउनेछ । यद्यपि, यस ऐनको दफा ४० मा उक्त विकासकर्ताले प्रभावित पक्षहरूलाई प्रचलित कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ । यस ऐनको दफा ४१ ले प्रभावित मानिसहरूको लागि पुनर्स्थापना तथा पुनर्वासको प्रावधान समेटेको छ । यस दफामा विकासकर्ताले एकीकृत कार्यक्रमको रूपमा प्रभावित पक्षहरूको पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास कार्यक्रम गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । विकासकर्ताले पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास कार्यक्रम गर्दा प्रभावित मानिसहरूको जिविकोपार्जन पूर्व-परियोजना अवस्थाको समान वा सो भन्दा उच्च हुनुपर्नेछ । विकासकर्ताले लागू गर्ने पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास कार्यविधिको आधार प्रचलित कानून बमोजिम हुनुपर्नेछ । जलविद्युत परियोजनाहरूको निर्माण तथा विकासको क्रममा विकासकर्ताले स्थानीय जनताले रोजगारी वा विकासका अन्य सहूलियतपूर्ण अवसरहरूको अधिकतम लाभ प्राप्त गर्नेछन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ ।</p>	
विद्युत नियम, २०५० (१९९३)	नियम ६६ ले उल्लेख गरेको छ की विद्युतको उत्पादन, प्रसारण वा वितरण सम्बन्धी कुनै निर्माण	हुँदैन । प्रस्तावित परियोजनामा जग्गा वा अन्य कुनै अचल सम्पती प्राप्त नगरिएकोले यो

	<p>कार्य भएकोमा त्यस्तो निर्माण कार्य भएको ठाउँ वा सो ठाउँको वरीपरीको निश्चित दूरीभित्र पर्ने घरजग्गा अरु कसैले कुनै खास कामको निमित्त प्रयोग गर्न नपाउने गरी नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निषेध गर्न सक्नेछ । नियम ८७ ले भनेको छ की निर्धारित दूरीमा घरजग्गा उपभोग गर्न नपाएमा त्यस्ता घर जग्गा धनीलाई नियम ८८ बमोजिम गठित क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिले निर्धारण गरे बमोजिमको एकमुष्ट क्षतिपूर्ति रकम प्रदान गर्नुपर्नेछ । नियम ८८ अनुसार, प्रभावित व्यक्तिहरुको एकजना प्रतिनिधि क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको सदस्य रहनेछन् ।</p>	<p>ऐन लागू हुँदैन ।</p>
--	--	-------------------------

ऐन/नीति/अभिसन्धीको नाम	नियमावलीका प्रमुख विशेषताहरु	परियोजनामा लागू हुन्छ वा हुँदैन ?
श्रम ऐन, २०४८ (१९९२)	<p>यस ऐनले १५ वर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्तिहरुलाई बालबालिका तथा १५ देखि १८ वर्ष उमेरका व्यक्तिहरुलाई “<i>नाबालिक</i>” का रूपमा वर्गीकरण गरेको छ । यस ऐनले नाबालिक तथा महिलाहरुको काम गर्ने समय विहान ६ बजेदेखि साँझको ६ बजेको बीचमा हुनुपर्ने उल्लेख गरेको छ र महिलाहरुको लागि</p>	<p>हुन्छ । यो ऐन प्रस्तावित परियोजनाको कार्यान्वयनसँग अनिवार्य तथा प्रत्यक्ष रूपमा सान्दर्भिक छ । यसले नियुक्ती, कार्य समय, बालश्रम नियन्त्रणको तरिका, तथा श्रमसँग सम्बन्धी अन्य अत्यावश्यक कुरा उल्लेख गरेको छ । परियोजनाले सामाजिक सेलमार्फत</p>

	<p>रात्रिकालीन समय निषेध गरेको छ । बालबालिकालाई श्रममा लगाउन निषेध गरिएको छ । यस ऐनले महिलालाई पुरुषको सरह अवसर प्रदान गर्नुपर्ने पनि उल्लेख गरेको छ । अन्य कर्मचारीहरूका लागि नियमित कार्य समय एक दिनमा ८ घण्टा तथा हप्तामा ४८ घण्टाभन्दा बढी हुनु हुँदैन । उक्त समयावधिभन्दा बढी काम गरेमा प्रत्येक दिन ४ घण्टा नबढाइकन सामान्य घण्टा प्राप्त हुने ज्यालाको १५० प्रतिशत ओभर टाइम भत्ता दिनुपर्नेछ । यस ऐन बमोजिम कर्मचारीहरूको ज्याला दर सम्बन्धित नेपाल सरकारका कार्यालयहरूले निर्धारण गरेको दरभन्दा कम हुनु हुँदैन ।</p>	<p>ठेकेदारद्वारा महिला र पुरुषलाई सामान ज्याला प्रदान गरिएको छ, र बालबालिकालाई काममा लगाइएको छैन भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नेछ ।</p>
<p>आइएलओ कन्भेन्सन इन्डिजेनस एण्ड ट्राइबल पिपल्स, १९८९ (नं. १६९)</p>	<p>सन् २००७ मा महासभाले आदिवासी मानिसहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र पारित गर्‍यो । नेपालले वि. सं. २०६४ भदौ २८ गते (सेप्टेम्बर १४, २००७) मा आइएलओ कन्भेन्सन नं. १६९ अनुमोदन गर्‍यो । उक्त कन्भेन्सनको धारा १ ले ट्राइबल तथा आदिवासी मानिसहरूको परिभाषित गरेको छ । धारा ६ ले उनीहरूलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने व्यवस्थापिका वा प्रशासनिक कार्यहरू गर्ने सोच बनाइरहेको बेला उपयुक्त प्रक्रिया मार्फत र विशेषगरी: उनीहरूको प्रतिनिधि</p>	<p>हुन्छ । परियोजना क्षेत्रमा आदिवासी मानिसहरूका उपस्थिती रहेकोले यो कन्भेन्सन प्रस्तावित परियोजनामा लागू हुन्छ । परियोजनाले बोटे समुदायसँग परामर्श गरी जोखिमयुक्त समुदाय विकास योजना तयार पारेको छ ।</p>

	<p>संस्थाहरु मार्फत परामर्श गर्नुपर्ने आवश्यकता उल्लेख गरेको छ । धारा १५ मा यसले भनेको छ की इन्डिजेनस तथा ट्राइबल मानिसहरुले जहाँ सम्भव हुन्छ त्यहाँ प्राकृतिक स्रोतहरुको उपयोगका क्रियाकलापहरुको लाभमा सहभागी हुनेछन् र त्यस्ता क्रियाकलापहरुको परिणामस्वरूप उनीहरुले कुनै क्षतिको सामना गर्न सक्ने भएकोमा त्यसको उचित क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नुपर्नेछ । धारा १६(२) ले स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको की यी मानिसहरुको स्थानान्तर आवश्यक देखिएको अवस्थामा त्यस्ता अपवादका उपायहरु तथा त्यस्तो स्थानान्तरण स्वतन्त्र तथा सुसूचित सहमतिमा मात्रै गरिनुपर्नेछ । उनीहरुको सहमति प्राप्त गर्न नसकिएको अवस्थामा सम्बन्धित मानिसहरुको प्रभावकारी प्रतिनिधित्वको अवसर प्रदान गर्ने राष्ट्रिय कानूनहरु तथा नियमावलीहरु लगायत जहाँ उपयुक्त हुन्छ त्यहाँ सार्वजनिक जाँचबुझले स्थापित गरेका कार्यविधिको अबलम्बन गरेर मात्रै त्यस्तो स्थानान्तरण गर्नुपर्नेछ । धारा १६(३) ले उल्लेख गरेको छ की स्थानान्तरणको आधार समाप्त हुनासाथ सम्भव भएसम्म आफ्नो परम्परागत भूमिमा फर्कन पाउनु यी मानिसहरुको अधिकार हुनेछ । धारा १६(५) ले</p>	
--	--	--

	स्थानान्तरको कारण कुनै नोक्सानी भएमा वा चोटपटक लागेमा त्यसरी स्थानान्तरण गरिएका पूर्ण रूपमा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नुपर्नेछ ।	
अस्वैच्छिक (इन्भोलुन्टरी) पुनर्वास सम्बन्धी अपरेसन पोलिसी ४.१२	ओपी ४.१२ ले अस्वैच्छिक रूपमा जग्गा लिएको कारण उनीहरूको आवास, सम्पत्ती वा पहुँच र आय वा आयस्रोतमाथि नोक्सानी भएकोमा परियोजनाद्वारा त्यसको सम्बोधन गर्नुपर्ने स्पष्ट पारेको छ । अशक्त व्यक्तिहरूसँग अर्थपूर्ण ढंगले परामर्श गरी पुनर्वास कार्यक्रमको योजना तथा कार्यान्वयनमा सहभागी हुन अवसर प्रदान गर्नुका साथै उनीहरूको जिविका तथा जीवनस्तर सुधार गर्न उनीहरूको प्रयासलाई सहयोग गर्नुपर्दछ । जग्गाको कानुनी हकको अभाव क्षतिपूर्ति, पुनर्वास तथा पुनर्स्थापना सहयोगको लागि बाधक हुनु हुँदैन । क्षतिपूर्ति तथा पुनर्वासको अतिरिक्त आदिवासी मानिस, महिला मूली रहेका घरधुरी र वृद्धवृद्धा जस्ता जोखिमयुक्त समूहहरू विशेष सुविधा प्याकेजको हक प्रदान गर्नुपर्नेछ ।	हुँदैन । अस्वैच्छिक रूपमा जग्गा लिने काम नभएकोले ओपी ४.१२ लागू हुँदैन ।
इन्डिजेनस पिपल्स सम्बन्धी अपरेसन पोलिसी ४.१०	यस नीतिले भनेको छ की बैंकको लगानी अन्तर्गत हुने कुनै पनि विकास प्रक्रियाले इन्डिजेनस मानिसहरूको प्रतिष्ठा, मानव अधिकार, अर्थ व्यवस्था तथा संस्कृतिको पूर्ण सम्मान	हुन्छ । परियोजना क्षेत्रमा आदिवासी मानिसहरूको उपस्थिती रहेकोले ओपी ४.१० यस परियोजनामा लागू हुन्छ । परियोजनाले बोटे समुदायसँग परामर्श गरी

	<p>गर्नुपर्दछ । परियोजनाले प्रभावित आदिवासी मानिसहरुद्वारा परियोजनालाई बृहत् सामुदायिक सहयोग मिल्ने गरी आदिवासी मानिसहरुसँग स्वतन्त्र र पूर्व तथा सुसूचित परामर्श गर्नुपर्दछ । परियोजनाले आदिवासी मानिसहरुको समुदायमाथि पर्ने प्रतिकूल प्रभावहरु हटाउने उपायहरु समावेश गर्नुपर्दछ वा त्यस्ता प्रभावहरु हटाउन सम्भव नभएकोमा त्यस्ता प्रभावहरु न्यूनीकरण गर्ने वा त्यसको क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने । परियोजनाले आदिवासी मानिसहरुले सांस्कृतिक रुपमा उपयुक्त र लैंगिक तथा अन्तरपुस्ताको रुपमा अद्वितीय सामाजिक तथा आर्थिक लाभहरु प्राप्त गर्छन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।</p>	<p>जोखिमयुक्त समुदाय विकास योजना तयार पारेको छ ।</p>
--	---	--

परिच्छेद चार : सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन

यस परिच्छेदले सन् २००१ को जनगणनाको आधारमा परियोजना क्षेत्रको सामाजिक-आर्थिक अवस्था र पिएपिएसले गरेको प्राथमिक सर्भेक्षणको आधारमा परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरु (Project Affected Persons) को सामाजिक-आर्थिक चरित्रको आधाररेखाको विश्लेषण गर्नेछ । विश्लेषण गरिएका सुचकांक आम्दानी, पेसा र जमिनको स्वामित्व आदि छन् ।

४.१ परियोजना क्षेत्रका पूर्वाधार संरचना

पहुँच सडक (Access Road)

परियोजना क्षेत्रमा साइट (site) सम्म पुग्ने २८.५ किलोमिटर पहुँच सडक छ । यो पहुँच सडक राष्ट्रिय राजमार्ग सिद्धार्थ राजमार्गमा जोडिएको छ, जसले परियोजना क्षेत्रलाई पोखरा, बुटवल र काठमाडौंसँग जोड्दछ ।

स्वास्थ्य तथा सरसफाई (sanitation) को अवस्था

मिर्मिमा एक सामुदायिक अस्पताल, गल्याङ बजारमा स्वास्थ्य क्लिनिक र स्याञ्जा बजारमा जिल्ला अस्पताल र निजी क्लिनिक रहेको छ । समुदायका व्यक्ति ठुलो र आकस्मिक विरामी परेमा पाल्पा जिल्लाको सदरमुकाम तानसेनस्थित युनाइटेड मिसन अस्पताल वा पोखरास्थित सरकारी अस्पतालमा पनि जाने गर्दछन् ।

खानेपानी सुविधा (facility)

स्थानिय व्यक्तिको खानेपानीको मुख्य स्रोत खोला (rivulets), भरना र कुवा हुन् । नदिको किनार (ridge) भएपनि त्यहाँ खानेपानीको समस्या छ । खानेपानी साधारणतया: गुणस्तरीय छ ।

केजिए रिजर्भवायर (reservoir) मा डुंगा (boat) यातायात

केजीए एचइपीले काली गण्डकी नदिमा ५.३ किलोमिटर र आँधी खोला नदिमा १.५ किलोमिटर लामो रिजर्भवायर (reservoir) बनाएको छ । यो रिजर्भवायरले सेतीबेनी बजारसम्म डुंगा यातायातको सुविधा पुऱ्याउदै आएको छ । सेतीबेनी सांस्कृतिक र धार्मिक महत्व बोकेको सानो बजार हो । प्रसिद्ध सेतीबेनी शिला (Holly Stone)को स्थानीय व्यक्ति र वरिवरीको समुदायमा सांस्कृतिक महत्व छ । समुदायले सेतीबेनी बजार र पवित्र सेतीबेनी शिलासम्म पुग्न डुंगाको सुविधा उपयोग गर्दै आएका छन् ।

ग्रामिण विद्युतीकरण

सन् १९९७ मा सुरु गरिएको ग्रामिण विद्युतीकरणबाट १२ गाविसका ८५०५ घरधुरीलाई सन् २०१२ को नोभेम्बरसम्ममा विद्युत सुविधा पुगेको छ ।

शिक्षा सुविधा (facility)

परियोजना क्षेत्रमा शिक्षाको सुविधाको कुरा गर्दा एसकेजी गाविसको आँधीमुहान गाउँमा एउटा प्राथमिक विद्यालय रहेको छ ।

४.२ सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीको बसोवास स्थिती (demographic profile)

यो खण्डले सन् २०१२ को डिसेम्बरमा सर्भेक्षण गरिएका नमुना घरधुरीको बसोवास स्थिती र आधाररेखा जानकारी दिन्छ । पढ्ती खण्डमा भनिए भैं, यो नमुना काली गण्डकी परियोजना निर्माणको बेला प्रभावित घरधुरीबाट निकालिएको हो । परियोजना क्षेत्रका घरधुरीको सामाजिक-आर्थिक अवस्था जान्न कुल १८८ नमुना घरधुरीमा सर्भेक्षण गरिएको थियो । कुल प्रभावित १८८ नमुना घरधुरीमध्ये १२६ घरधुरी मुद्यय संरचना (facility) र पहुँच सडक (access road) बाट र बाँकी सबस्टेसन (substation) र प्रसारण लाईन (transmission line) बाट प्रभावित भएका थिए ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि : तिनीहरु कसरी प्रभावित भए र प्रभावको गहनता

सम्पत्तिको क्षति (Loss of Assets)

कुल १२६ घरधुरीमध्ये ६२ ले जग्गा गुमाए, २१ ले घर गुमाए, ८ ले जग्गा र घर दुवै गुमाए । अधिकांश जग्गा गुमाउनेहरु वास्तविक (original) परियोजनाको निर्माणको बेला एक्सेस रोड र त्यसपछि हेडवर्क (head work) बाट प्रभावित थिए ।

तालिका ४.१ : क्षति (loss) को आधारमा घरधुरीको वितरण

अधिग्रहण (acquired) गरिएको सम्पत्तिको किसिम	घरधुरी संख्या	प्रतिशत	परियोजनाको अंग (component)
जग्गा, घर, गोठ र रुख	१	०.७९	हेडवर्क
जग्गा, घर र गोठ	१	०.७९	पहुँच सडक
जग्गा, घर र रुख	२	१.५९	पहुँच सडक
जग्गा र घर	४	३.१७	पहुँच सडक
घर र गोठ	४	३.१७	पहुँच सडक
घर मात्र	२१	१६.६७	पहुँच सडक (१७), हेडवर्क (४)
जग्गा, गोठ र रुख	२	१.५९	क्याम्प (१), हेडवर्क (१)
जग्गा र गोठ	२	१.५९	पहुँच सडक
जग्गा र रुख	२७	२१.४३	पहुँच सडक (१५), हेडवर्क (१२)
जग्गा मात्र	६२	४९.२१	पहुँच सडक (५२), हेडवर्क (९), पावरहाउस (१)
कुल	१२६	१००.००	

स्रोत : घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

अधिग्रहणका कारण परेको प्रभावको स्तर (degree)

सर्भेक्षण गरिएका १२६ घरधुरीमध्ये, २८ जनाले पहुँच सडक (२२) यसैगरी हेडवर्क (५) र क्याम्प क्षेत्र (१) बाट आफ्नो घर पुर्णरूपमा क्षति भएको बताए जबकी ७५ घरधुरीले जमिनको आंशिक क्षति भएको बताए ।

तालिका ४.२ : प्रभावको स्तर (degree) अनुसार घरधुरीको वितरण

प्रभावको स्तर	घरधुरी संख्या	प्रतिशत	परियोजनाको अंग (component)
जीवनयापनको स्रोत रहेको जग्गा आंशिक क्षति	११	८.७३	पहुँच सडक (७), हेडवर्क (४)
जग्गाको आंशिक क्षति	७५	५९.५२	पहुँच सडक (५७), हेडवर्क (१८)
सम्पूर्ण जग्गा क्षति	६	४.७६	पहुँच सडक (५), पावरहाउस (१)
जग्गा आंशिक तर सम्पूर्ण घर क्षति	३	२.३८	पहुँच सडक (१), हेडवर्क (२)
सम्पूर्ण जग्गा र घर क्षति	२	१.५९	पावरहाउस (१)
सम्पूर्ण घर क्षति	२८	२२.२२	पहुँच सडक (२२), क्याम्प (१) हेडवर्क (५)
घर आंशिक क्षति	१	०.७९	पहुँच सडक (१),
कुल	१२६	१००.००	

स्रोत : घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

आधाररेखा (baseline) जानकारी

बसोवास

मुख्य संरचना (facilities) क्षेत्र र पहुँच सडकबाट नमुना घरधुरी (१२६)

केजीए एचपिपीको मुख्य संरचना जस्तै बाँध, पावरहाउस र पहुँच सडक स्याङ्जा, गुल्मी, पाल्पा र पर्वत जिल्लामा हरेका छन् । यसैगरी, प्रशासन लाइन रुपन्देही र कास्की जिल्लाबाट तानिएको छ । परियोजना रहेका जिल्ला स्याङ्जा, गुल्मी, पाल्पा र पर्वत जिल्लाको कुल जनसंख्या ४२७,९६९ पुरुष र ५४९,१०९ महिलासहित करिब ९७७,०७८ रहेको छ । कुल घरधुरी संख्या १९८,८१२ रहेको छ ।

यस्तै, परियोजना क्षेत्रका गाविसको कुल जनसंख्या २४,४६२ पुरुष र ३१,३८९ महिलासहित ५५,८५१ रहेको छ । कुल घरधुरी तल तालिका ४.३ मा देखाए जस्तै १२,६२९ रहेको छ ।

तालिका ४.३ : जिल्ला/गाविसको आधारमा प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्या वितरण

जिल्ला/नगरपालिका/गाविस	घरधुरी संख्या	कुल जनसंख्या	पुरुष	महिला
जिल्ला				
स्याङ्जा	६८,८८१	२८९,१४८	१२५,८३३	१६३,३१५
गुल्मी	६४,९२१	२८०,१६०	१२०,९९५	१५९,१६५
पाल्पा	५९,२९१	२६१,१८०	११५,८४०	१४५,३४०

पर्वत	३५,७९१	१४०,५९०	६५,३०१	८१,२८९
कुल	१९८,८१२	९७७,०७८	४२७,९६९	५४९,१०९
गाविस				
श्रीकाली गण्डकी	१,९९३	८,८१५	३,८८१	४,९३१
जागन्नादेवी	२,०५०	८,७००	४,००७	४,६९३
पिण्डीखोला	१,११९	४,९५६	२,१६१	२,७९५
निबुवाखर्क	७९०	३,८७५	१,६७१	२,२०४
विर्घा	१,१८०	५,११७	२,१८५	२,९३२
आलमदेवी	९०८	३,८४४	१,६३२	२,२१२
अर्वेनी	५८३	२,७८३	१,२०८	१,५१७
हार्मीचौर	५२७	२,४२६	१,१०१	१,३२५
ठूलो लुम्पेक	१,२३१	६,१०३	२,७५१	३,३५२
अस्लेवा	७६९	२,९७८	१,२१३	१,७६५
यम्घा	९०१	३,५७३	१,४६५	२,१०८
शालीग्राम	५७८	२,६८१	१,१८४	१,४९७
कुल	१२,६२९	५५,८५१	२४,४६२	३१,३८९

स्रोत : सिबिएस, २०११

सर्भेक्षण गरिएका परियोजनाको मुख्य संरचना र पहुँच सडकबाट प्रभावित घरधुरी (पिएएफ) को संख्या १२६ थियो जसको जनसंख्या ९५४ थियो । औषत परिवारको आकार ७.६ थियो । कुल १२६ घरधुरीमा ८ वटा महिला मूली भएको घरधुरी थियो ।

तालिका ४.४ : सर्भेक्षण गरिएका घरधुरी र जनसंख्याको वितरण

परियोजना अंग	जनसंख्या	घरधुरी	औषत घरधुरी आकार
हेडवर्क	२२२	२९	७.७
क्याम्प र पावरहाउस	३५	४	८.८
पहुँच सडक	६९७	९३	७.५
कुल/औषत	९५४	१२६	७.६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

जात र जनजातीको समिश्रण

सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीमा ब्राह्मण ८३, मगर ३८, नेवार ४ र सुनार १ थिए ।

तालिका ४.५: जात र जनजातीको समिश्रण

जात/जनजाती	घरधुरी संख्या	जनसंख्या
ब्राह्मण	८३	६४५
मगर	३८	२६८
नेवार	४	३५
सुनार	१	६
कुल	१२६	९५४

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

भू-स्वामित्वको आकार

केजिए एचपिपीमा औषत भू-स्वामित्वको आकार ०.७६ हेक्टर छ । कुल १२६ घरधुरीमा १० भूमिहिन र ८२ परिवारको जग्गा एक हेक्टरभन्दा कम छ ।

तालिका ४.६ : भू-स्वामित्वको आकार

भू-स्वामित्वको आकार	भू-स्वामित्वको आकारको आधारमा घरधुरीको वितरण
भूमिहिन	१०
०.५ हेक्टरसम्म	४२
०.५ देखि १ हेक्टरसम्म	४०
१ देखि १.५ हेक्टरसम्म	१९
१.५ देखि २ हेक्टरसम्म	९
२ हेक्टरभन्दा बढी	६
कुल घरधुरी	१२६
औषत भू-स्वामित्वको आकार	०.७६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

वस्तुभाउको स्वामित्व

परियोजना क्षेत्रमा औषत वस्तुभाउको स्वामित्व ३.८ रहेको छ । ती घरधुरीले मुख्यतः भेडा/वाखा पालेका छन् ।

तालिका ४.७: वस्तुभाउको स्वामित्व

वस्तुभाउको किसिम	घरधुरीको स्वामित्वका वस्तुभाउको संख्या
गाईवस्तु	१७०
गोरु	४०
भेडा/वाखा	२३८
सुँगुर	३१
औषत प्रति घरधुरी	३.८
पोल्ट्री बर्ड (Poultry Birds)	—

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

खाद्य पर्याप्तता

कुल १२६ घरधुरीमध्ये केवल १५ घरधुरीलाई ९ देखि १२ महिना पुग्ने खाद्य पर्याप्तता पाइयो जबकी १६ घरधुरीलाई ६ देखि ९ महिनाका लागि खाद्य पर्याप्तता पाइयो । ९५ घरधुरीलाई ६ महिनाभन्दा कमका लागि खाद्य पर्याप्तता पाइयो ।

तालिका ४.८: खाद्य पर्याप्तता अवस्था

पर्याप्तता अवधी	घरधुरी संख्या
३ महिनासम्म	६१
३-६ महिना	३४
६-९ महिना	१६
९-१२ महिना	१५
कुल (घरधुरी)	१२६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

पेशा

अधिकांश ८७ घरधुरीको मुख्य पेशा कृषि भएको पाइयो, त्यसपछि पशुपालन (livestock) पालन (६५) र सेवा (४६) । मुख्य पेशा ज्यालादारी कामदार भएको बताउने २५ घरधुरी थिए ।

तालिका ४.९ : परियोजना प्रभावित घरधुरीको पेसागत अवस्था

पेशाको प्रकृति	घरधुरी संख्या
कृषि	८७
पशुपालन	६५
नोकरी	४६
विप्रेषण	४१
ज्यालादारी मजदुर	२५
व्यापार/उद्योग	१२
पेन्सन	१७
अन्य	३

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

घरधुरी आमदानी

कुल घरधुरीको पाँच भागको तीनभागले वर्षमा नेरू १५०,००० भन्दा कम कमाएका छन् । करिव चार प्रतिशतले वर्षमा नेरू ३००,००० भन्दा बढी कमाएका छन् । ८७ प्रतिशत घरधुरीद्वारा कृषि मुख्य पेशा बताइए पनि कृषिबाट आमदानी केवल नेरू १२,००० रहेको छ । नोकरी (service) पछि विप्रेषण घरधुरीको एक मात्र सबैभन्दा ठूलो आमदानी हो ।

तालिका ४.१० : परियोजना प्रभावित घरधुरीको वार्षिक औषत आमदानीको स्रोत

आमदानीको स्रोत	वार्षिक औषत आमदानी
कृषि	११,९०३
पशुपालन	८,६४६
नोकरी	४३,७२३
विप्रेषण	५४,८२५

ज्यालादारी मजदुरी	१०,४८४
व्यवसाय/उद्योग	७,८४१
पेन्सन	११,१५०
अन्य	१,८६५
कुल आमदानी	१५०,१४३

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

तालिका ४.११ : घरधुरीको वार्षिक आमदानी

आमदानीको तह (range)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
५०,००० भन्दा कम	२६	२०.६३
५०,००१-१००,०००	२८	२२.२२
१००,००१-१५०,०००	२६	२०.६३
१५०,००१-२००,०००	२३	१८.२५
२००,००१-२५०,०००	१३	१०.३२
२५०,००१-३००,०००	५	३.९७
३००,००० भन्दा बढी	५	३.९७
कुल	१२६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

घरधुरीको खर्च

केवल १५ घरधुरीमा ९ देखि १२ महिनाका लागि खाद्य पर्याप्तता भएका कारण सबैभन्दा बढी खर्च खाद्य वस्तुमा भएको पाइयो । दोस्रो बढी खर्च हुनेमा चाडपर्व र त्यसपछि शिक्षा रहेको छ । अधिकांश घरधुरी (७८ प्रतिशत) ले वार्षिक नेरू १५०,००० भन्दा कम खर्च गर्छन् । चार प्रतिशतले वर्षमा नेरू ३००,००० भन्दा बढी आमदानी र खर्च गर्ने बताए ।

तालिका ४.१२ : औषत वार्षिक खर्च

खर्चको स्रोत	औषत वार्षिक खर्च
खाद्यान्न	५०,९८८
चाडपर्व/संस्कार	१८,६१५
औषधि/उपचार	९,०५०
शिक्षा	१६,३५३
लत्ताकपडा	११,१२३
यातायात	३,२७७
कृषि उपज (inputs)	२,१०३
उर्जा	२,८१२
पशुपालन	२,८९२
व्याज/ऋण भुक्तानी	६,८०७
अन्य	२,४५२
कुल	१२६,४७२

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

तालिका ४.१३ : घरधुरीको वार्षिक खर्च

खर्चको तह (range)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
५०,००० भन्दा कम	१७	१३.४९
५०,००१-१००,०००	३६	२८.५७
१००,००१-१५०,०००	४८	३८.१०
१५०,००१-२००,०००	१६	१२.७०
२००,००१-२५०,०००	२	१.५९
२५०,००१-३००,०००	२	१.५९
३००,००० भन्दा बढी	५	३.९७
कुल	१२६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

स्वास्थ्य तथा सरसफाइको अवस्था

सडकको पहुँच र मर्मिमा सामुदायिक अस्पतालको स्थापनाका कारण परियोजना क्षेत्रमा स्वास्थ्य र सरसफाइको समग्र अवस्थामा सुधार आएको पाईयो । स्थानिय व्यक्तिमा सरसफाइको चेतना बढेको र घरमा चर्पी बनाएका छन् । मुख्य परियोजना रहेको श्री काली गण्डकी गाविस हालै खुला दिशामुक्त गाविस घोषणा भएको छ । खोला (५८) पछि एक तिहाई घरधुरीले हाल खानेपानीका लागि धाराको प्रयोग गर्छन् ।

तालिका ४.१४ : खानेपानीको स्रोतको आधारमा घरधुरी

पानीको स्रोत	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
निजी धारा	४२	३३.३३
खोला	७३	५७.९४
मुलको पानी	५	३.९७
कुवा	६	४.७६
कुल	१२६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

आवासको जानकारी

नमुना घरधुरीमा १०० भन्दा बढी घर अर्धस्थायी (semi-permanent) र २५ वटा अस्थायी थिए । केवल दुई घरले मात्र पक्की (RCC) छाना छाएका थिए ।

तालिका ४.१५ : छानाको आधारमा घर

घरको प्रकार	घरको संख्या
खरको छाना	२५
टीनले छाएको	१११
स्लेट/टायलले छाएको	—
RCC	२
कुल घर	१३८

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

वैधानिक मुद्दा : के तिनीहरूले क्षतिपूर्ति र अन्य सहयोग पाए ?

क्षतिपूर्ति र अन्य सहयोग

कुल १२६ घरधुरीमा १०५ घरधुरीले परियोजनाबाट नगद क्षतिपूर्ति पाएको बताए भने ३ घरधुरीले नगद क्षतिपूर्तिको अलावा अनुदान पनि पाए । यसैगरी, १८ घरधुरीले नगद क्षतिपूर्तिका साथै परियोजनामा रोजगारी पनि पाएको बताए ।

तालिका ४.१६ : क्षतिपूर्तिको किसिमको आधारमा घरधुरी

सेवा प्रदायक	उत्तरदाता घरधुरी	प्रतिशत
नगद मात्र	१०५	८३.३३
नगद र अतिरिक्त अनुदान	३	२.३८
नगद र रोजगारी	१८	१४.२९
कुल	१२६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

न्यूनीकरण उपायप्रति धारणा

एक सयभन्दा बढी घरधुरीले राम्रो वा सन्तोषजनक स्तरको क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापना पाएको भेटियो । ९० उत्तरदाताले सीप तालिम सन्तोषजनक वा राम्रो पाए ।

तालिका ४.१७ : न्यूनीकरण उपायप्रति धारणा

न्यूनीकरण उपाय	राम्रो	सन्तोषजनक	सन्तोषजनक नभएको	थाहा छैन
क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापना अनुदान	९५	१५	१५	१
परियोजनामा रोजगारी	७०	२६	२६	४
सीप तालिम र विकास	५१	३९	२१	१५
सामुदायिक सहयोग कार्यक्रम	४०	१०	२०	५६
प्रभावित क्षेत्र (disturbed area) पुनर्स्थापना	३२	२२	२९	४३

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

केजीए कार्यान्वयनका लाभ

सबै गरेर १०७ उत्तरदाताले केजीए एचपिपीको कार्यान्वयनले त्यस क्षेत्रमा राम्रो पुर्वाधार विकास भएको बताए र ८६ उत्तरदाताले परियोजनाका कारण उनीहरूको गतिशीलता (mobility) बढाएको बताए ।

तालिका ४.१८ : घरधुरीले महशुस गरेको आधारमा स्थानिय अर्थतन्त्रमा लाभ

लाभको प्रकार	सकारात्मक उत्तरको संख्या
पुर्वाधार विकासमा बढावा	१०७
सम्भावना (outlook and perspective) को विस्तृतिकरण	९८
मानिसको शीप र ज्ञानको विकास	७४
व्यक्तिको गतिशीलतामा वृद्धि	८६
समुदाय विकासका क्रियकलापमा सहयोग	५३
व्यापार/व्यवसायमा वृद्धि	१०६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

आर्थिक समृद्धि (well being)

सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीमा, १११ घरधुरीले परियोजना अगाडिको अवस्थाभन्दा राम्रो अवस्था भएको बताए भने ५ घरधुरीले आर्थिक अवस्थामा कुनै परिवर्तन नआएको बताए ।

तालिका ४.१९ : घरधुरीले महसुस गरेको आर्थिक समृद्धि (well being)

उत्तरको प्रकार	घरधुरी संख्या
पहिलेभन्दा राम्रो	१११
पहिले जस्तै	५
पहिलेभन्दा नराम्रो (not good as before)	१०
कुल	१२६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

परियोजनाप्रतिको धारणा

कुल १२६ घरधुरीमा, ७६ घरधुरीले परियोजना कार्यान्वयनप्रति सन्तुष्टी देखाए र ४६ ले राम्रो पाए ।

तालिका ४.२० : परियोजनाप्रतिको धारणा

धारणा	घरधुरी संख्या
राम्रो	४६
सन्तोषजनक	७६
सन्तोषजनक नभएको	४
कुल	१२६

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

प्रशारण लाईन/सवस्टेसन क्षेत्रका घरधुरी

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि : तिनीहरु कसरी प्रभावित भए र प्रभावको गहनता

सम्पतिको क्षति

छत्तीस घरधुरी मध्ये ८६ प्रतिशतको परियोजनाका कारण जग्गाका क्षति पुग्यो र एक घरधुरीले जग्गा र घर दुवै गुमाए ।

तालिका ४.२१ : प्रभावको आधारमा घरधुरीको वितरण

अधिग्रहण गरिएको सम्पत्ति	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
जग्गा, घर, गोठ र रुख	२	५.६
जग्गा, घर र रुख	२	५.६
जग्गा र घर	१	२.८
जग्गा मात्र	३१	८६.१
कुल	३६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

आधाररेखा (baseline) जानकारी

बसोवास (demography)

कुल ३६ घरधुरी सर्भेक्षण गरियो । औषत घरधुरी ६.५ को आधारमा २५३ जनसंख्यालाई समावेश गरियो ।

तालिका ४.२२ घरधुरी र जनसंख्याको वितरण

जिल्ला	जनसंख्या	घरपरिवार	औषत घरधुरीको आकार
कास्की	१२	३	४.०
स्याङजा	१३५	१९	७.६
पाल्पा	१०६	१४	७.१
कुल/औषत	२५३	३६	६.५

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

जनजातीको संमिश्रण

प्रशारण लाइन र सवस्टेसन क्षेत्रमा ब्राह्मण (२१ घरधुरी) को बाहुल्यता छ । त्यस क्षेत्रमा रहेका अन्य जनजातीमा क्षेत्री, मगर, नेवार, बोटे र दलित छन् ।

तालिका ४.२३ : जनजातीको आधारमा घरधुरीको बितरण

जात/जनजाती	घरधुरी संख्या	जनसंख्या
ब्राह्मण	२१	१३२
क्षेत्री	४	३०
मगर	६	४६
नेवार	२	१५
दलित	२	१५
बोटे	१	१५
कुल	३६	२५३

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

जग्गाको स्वामित्व

तलको तालिकाले स्याङ्जा र पाल्पा जिल्लामा सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीको जग्गाको स्वामित्व देखाएको छ, जबकी कास्की जिल्लामा तीनमध्ये दुई घरधुरीको जग्गामा स्वामित्व रहेको छ।

तालिका ४.२४ : घरधुरीको जग्गामा स्वामित्व

जिल्ला	आफ्नो जग्गा भएका घरधुरी
कास्की	२
स्याङ्जा	१९
पाल्पा	१४
कुल/औषत	३५

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

वस्तुभाउ (livestock) को स्वामित्व

औषतमा एक घरधुरीको १.८ वस्तुभाउमा स्वामित्व देखिन्छ, र अधिकांश घरधुरीमा गाईवस्तु (cattle) पछि भेडा/बाख्रा रहेका छन्।

तालिका ४.२५ : परियोजना प्रभावित घरधुरीको स्वामित्वमा रहेका वस्तुभाउ

वस्तुभाउ (livestock)	वस्तुभाउ संख्या
गाईवस्तु (cattle)	२९
गोरु	१५
भेडा/बाख्रा	१९
सुंगुर	५
कुखुरा	४
अन्य	२

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

वार्षिक औषत घरधुरी आम्दानी

करिव एक तिहाई घरधुरीले वर्षमा नेरू १५०,००० भन्दा कम कमाउँछन् । सबै घरधुरीसँग जग्गा भएपनि विप्रेषण आम्दानीको प्रमुख स्रोत बनेको छ, त्यसपछि नोकरी र कृषि रहेका छन् । विप्रेषणका कारण करिव २२ प्रतिशतले नेरू ३००,००० भन्दा बढी कमाउँछन् ।

तालिका ४.२६ : स्रोतका आधारमा औषत वार्षिक आम्दानी

आम्दानीको स्रोत	औषत आम्दानी
कृषि	२८,१३०
पशुपालन	११,७२२
नोकरी	३३,०२७
विप्रेषण	१०८,३३३
ज्यालादारी मजदुर	६,०८३
व्यापार/उद्योग	६,३८८
पेन्सन	२२,८६१
अन्य	५,०००
कुल आम्दानी	२२१,५४७

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

तालिका ४.२७ : घरधुरीको वार्षिक आम्दानी

आम्दानीको तह (range)	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
५०,००० भन्दा कम	३	८.३३
५०,००१-१००,०००	३	८.३३
१००,००१-१५०,०००	६	१६.६७
१५०,००१-२००,०००	५	१३.८९
२००,००१-२५०,०००	६	१६.६७
२५०,००१-३००,०००	५	१३.८९
३००,००० भन्दा बढी	८	२२.२२
कुल	३६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

वार्षिक औषत घरधुरी खर्च

केवल ३३ प्रतिशत घरधुरीले वार्षिक नेरू १५०,००० आम्दानी गर्ने भएपनि करिव पाँचमा तीन भागले वार्षिक नेरू १५०,००० भन्दा कम खर्च गर्छन्, यसले समुदायमा धेरै बचत रहेको देखाउँछ ।

तालिका ४.२८ : घरधुरीको वार्षिक खर्च

खर्चको तह (range)	संख्या	प्रतिशत
५०,००० भन्दा कम	१	२.७८
५०,००१-१००,०००	६	१६.६७

१००,००१-१५०,०००	१४	३८.८९
१५०,००१-२००,०००	६	१६.६७
२००,००१-२५०,०००	२	५.५६
२५०,००१-३००,०००	२	५.५६
३००,००० भन्दा बढी	५	१३.८९
कुल	३६	१००.००

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

स्वास्थ्य तथा सरसफाइको (sanitation) अवस्था

कुल ३६ घरधुरीमा ३५ ले धाराको पानी देखियो भने एक घरधुरीले ट्युबवेल प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । सबै ३६ घरधुरी विद्युतीकरण भएको छ ।

ऐतिहासिक मुद्दा : के तिनीहरूले क्षतिपूर्ति र अन्य सहयोग पाए ?

न्यूनीकरण उपायप्रति उत्तर (response)

तालिका ४.२९ ले देखाएको अनुसार, अधिकांश घरधुरीले सन्तोषजनक वा राम्रो स्तरमा क्षतिपूर्ति, पुनर्स्थापना अनुदान र अन्य सहयोग पाए ।

तालिका ४.२९ : न्यूनीकरण उपायप्रति उत्तर (response)

न्यूनीकरण उपाय	राम्रो	सन्तोषजनक	सन्तोषजनक नभएको	थाहा छैन
क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापना अनुदान	२०	३	९	४
परियोजनामा रोजगारी	२	२	७	२५
शीप तालिम र विकास	४	३	३	२६
सामुदायिक सहयोग कार्यक्रम	७	२	२	२५
प्रभावित क्षेत्र (disturbed area) पुनर्स्थापना	१	५	२	२८

स्रोत: घरधुरी सर्भेक्षण, २०१२

४.३ समुदायसँग परामर्श

परियोजनाको योजना बनाउँदा र कार्यान्वयनमा समुदायको सहभागिता आवश्यक हुने भएकोले साइट भ्रमणका बेलामा समुदायसँग परामर्श गरिएको थियो । परियोजनाको लागि समुदाय तथा सरोकारवालाहरूको अपनत्व र सरसहयोग जुटाउन र परियोजना डिजाइन गर्दा उनीहरूको चासोहरूलाई एकत्रित गर्न एवं सम्बोधन गर्न तिनै समुदायसँग परामर्श गरिएको थियो । यो भागले समुदायसँगको परामर्शको महत्वबारे उल्लेख गर्दछ ।

एसए अध्ययनमा सुरुदेखिनै पहिचान भएका विभिन्न प्रभावहरूलाई मध्यनजर गर्दै समुदाय परामर्श, सहभागिता खुलासा- पिसीपिडी (Public Consultation, Participation and Disclosure-

PCPD) कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गरिएको थियो । तिनै पहिचान भएका प्रभावका क्षेत्रहरूको आधारमा केजीए एचएपीका सरोकारवालाहरूमा निम्न समूहहरू पर्दछन् ।

- परियोजनाबाट लाभान्वित हुने समुदायहरू/परिवारहरू/व्यक्तिहरू
- जिल्ला र क्षेत्र तहका सरकारी निकायहरू
- स्थानीय सरकारका निकायहरू (गाविस र जिविस)
- परियोजना क्षेत्रका राजनीतिक दलका र गैरसरकारी संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरू

४.३.१ परियोजना डिजाइनमा समुदायका चासोहरू समाहित

परियोजनाले समुदायसँग विभिन्न चार ठाउँमा परामर्श गरेको छ । उठाइएका मुद्दाहरू र परियोजनाको जवाफहरू तलिका ४.३० मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तलिका ४.३०: परामर्श म्याट्रिक्स

क्र. सं	स्थान	सहभागी संख्या	समुदायले उठाएका मुद्दाहरू	परियोजनाको उत्तर
१	बेल्तारी र एसकेजी गाविसमा महिला समुदायसँग छलफल	२०	महिलाहरूको रोजगारीको अवसर बेल्तारीको सिंचाइ र खानेपानी आपूर्तिको सम्भार	परियोजनाको फोकस इलेक्ट्रोमेकानिकल वर्क्समात्रै रहेको र सिभिल वर्क्स नभएकोले परियोजनाले रोजगारीको अवसर न्यून हुने जानकारी गराएको थियो । परियोजनाले सम्भव भएसम्म स्थानीय समुदायका योग्य सदस्यहरूलाई रोजगारीमा लगाइदिन ठेकेदारलाई अनुरोध गर्नेछ । परियोजनाले बेल्तारी गाउँको सिंचाइ र खानेपानी आपूर्तिमा सुधार गर्नेछ ।
२.	एसकेजी भिडीसीको आँधिमुहान मा रहेका जोखिमयुक्त बोटे समुदाय	१५	अर्थोपार्जन हुने गतिविधिहरू बोट यातायात संचलन विजनेसमा प्रथमिकता दिने पुनर्बास गराइएका बोटे समुदायका १० घरहरू र बोटे प्राथमिक विद्यालयको	परियोजनाको फोकस इलेक्ट्रोमेकानिकल वर्क्समात्रै रहेको र सिभिल वर्क्स नभएकोले परियोजनाले रोजगारीको अवसर न्यून हुने जानकारी गराएको थियो । परियोजनाले सम्भव भएसम्म स्थानीय समुदायका योग्य सदस्यहरूलाई रोजगारीमा लगाइदिन ठेकेदारलाई अनुरोध गर्नेछ । जलाशयमा ढुंगा यातायात सहकारीले चलाउँदै आएको छ । सोसल सेलले सहकारीमा बोटे समुदायको प्रतिनिधित्व

			<p>मर्मतसम्भार</p> <p>पुनर्बास गराइएका घर र विद्यालयको स्वामित्व हस्तान्तरण</p> <p>प्रोजेक्ट फिस ह्याचरीमा दैनिक ज्यालादेखि स्थायी वा अस्थायी बनाइने</p>	<p>सुनिश्चित गर्नेछ । परियोजनाले समुदायलाई सहूलियत दरमा ङुंगा उपलब्ध गराउनेछ । फिसिङको सम्बन्धमा भने एनइएले नै बोटे समुदायलाई फिसिङ गियर उपलब्ध गराउनेछ ।</p> <p>परियोजनाले नै पुनर्बास गराइएका बोटे समुदायका घरहरु र बोटे प्राथमिक विद्यालयको मर्मतसम्भार गर्नेछ ।</p> <p>एनइएले समुदायलाई जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने क्रममै छ भन्ने जानकारी समुदायलाई दिइयो । हाल यो मुद्दा पोखराको पुनरावेदन अदालतमा विचाराधीन छ । जग्गा हस्तान्तरण गर्न थप समय लाग्नेछ ।</p> <p>ह्याचरी एनएआरसी (NARC) ले व्यवस्थापन गर्दै आएको र समुदायको अनुरोध एनएआरसीसमक्ष राखिने जानकारी गराइयो ।</p>
३.	नदी माथितिरको सेतीवेनी बजार	१५	<p>सेतीवेनी बजारको तटबन्ध</p> <p>सेतीवेनी शीला (पवित्र शीला) को मर्मत सम्भार</p> <p>विद्युत् वितरणमा सुधार</p> <p>घाटको निर्माण</p>	<p>सम्बन्धित गाविस र जिविसको परामर्शमा सेतीवेनी बजारको संरक्षण सम्बर्द्धन कार्य गरिने जानकारी समुदायलाई दिइएको थियो । संरक्षण कार्य तयारी भइसकेपछि स्थानीय समुदायसँग छलफल गरिनेछ ।</p> <p>सेतीवेनी शिलाको मर्मत सम्भार गरिनेछ ।</p> <p>विद्युत् वितरणमा सुधार ल्याउने कार्य नेविप्राको ग्रामीण विद्युतीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत गरिनेछ ।</p> <p>परियोजनाले घाट निर्माण कार्य गर्नेछ र नेविप्राले शुरु गरिसकेको छ ।</p>
४.	पानी नबग्ने रुद्रवेणी क्षेत्र	८	<p>मुख्य चाडपर्वका बेलामा २ क्यूबिक मी प्रति सेकेन्ड थप पानी छोडिने</p>	<p>दुईवटा ठूला पर्वका बेलामा परियोजनाले थप २ क्यूबिक मिटर पानी छोडिनेछ ।</p>

			<p>राममन्दिरमा तटबन्ध गर्ने</p> <p>साइरन वार्निङ् सिस्टममा प्रभावकारिता</p>	<p>परियोजनाले रुद्रबेनीको राममन्दिरमा गाविस र जिविसको परामर्शमा संरक्षणको काम गर्नेछ । क</p> <p>परियोजनाले यो सिस्टमलाई पानी नबग्ने नदीको भाग क्षेत्रमा थप विस्तार गर्नेछ । आवश्यक स्थानमा थप दुईवटा उपयुक्त क्षमता भएका साइरन सिस्टम जडान गरिनुका साथै व्यवस्थापन पनि गरिनेछ ।</p>
--	--	--	---	---

४.३.२ कार्यान्वयनका दौरानमा अपनाइने परामर्श संयन्त्र

केजीए एचइपीको हेडवर्कसमा प्रस्तावित कार्यहरूले समाजमा कुनै पनि नकारात्मक प्रभाव पार्नेछैन । तथापि, परियोजनाले समुदाय सपोर्ट कार्यक्रम जस्ता गतिविधिहरूबाट समुदायसँग परामर्श जारी राख्नेछ । परियोजनाको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा सरोकारवाला निकायहरूसँग परामर्श गर्नु परियोजनाको अभिन्न अंग हो । निरन्तर परामर्श तथा छलफलले परियोजना कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आउने चासोहरूलाई समावेश गर्ने आधार प्रदान गर्नुको साथै विगतका परियोजनामा भएगरेका राम्रा अभ्यासलाई पनि समावेश गर्न सकिन्छ । केजीए एचइपी मा प्रस्तावित मर्मत सम्भार कार्य गर्दा देहायबमोजिमका परामर्श संयन्त्र प्रस्ताव गरिएको छ :

सेतीबेनी बजारबाट नदीको माथितिरका क्षेत्रहरू

सेतीबेनी सिलाको प्रस्तावित मर्मत सम्भारको कार्यान्वयनको क्रममा सेतीबेनी बजारका स्थानीय समुदायसँग निकटतम परामर्श गरिनेछ । स्थानीय मानिसहरूसँग छलफल गरी घाटको निर्माण कार्य गरिनेछ । प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको राम्ररी कार्यान्वयन गर्न स्थानीय बुद्धिजीवि र परियोजनाका अधिकृतहरू समेत रहेको एउटा समिति गठन गरिनेछ ।

रुद्रबेनी बजारदेखि नदीको तलतिरका क्षेत्रहरू

प्रसिद्ध धार्मिकस्थल रुद्रबेनी श्रीराम मन्दिर नदीको तलतिरको भागमा पर्दछ, जुन करीब बाँधक्षेत्रबाट १३ किमी टाढा र बडीगाईं खोलासँग मिसिनुपूर्व नै रहेको छ । अन्तिम संस्कार गरिने यस क्षेत्रको ठूलो महत्व रहेको छ तर नदीमा थोरै मात्र पानी बग्ने कारणले प्रभावित भएको छ । त्यस क्षेत्रमा तटबन्धको मर्मत सम्भार गर्दा स्थानीय बुद्धिजीवि र रुद्रबेनी मन्दिरको पुजारीहरूसँग परामर्श गर्नु जरुरी छ ।

हेडवर्कस् क्षेत्र

हेडवर्कस् क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बोटे समुदाय सीमान्तीकृत आदिवासी समुदाय हो । बोटेहरुको पुनर्बास गराइएका घरहरु तथा बोटे विद्यालयको मर्मत सभ्भारको कार्य थाल्नुअघि तिनै बोटे समुदायसँग परामर्श गरिनु पर्दछ । जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा पनि उनीहरूसँग परामर्श गर्नुपर्दछ ।

४.४ प्रभाव पहिचान

यसलाई दुई भागमा बाँडिएको छ: (१) प्रस्तावित परियोजनाले कुनै खराब प्रभाव पारेको छ कि भन्नेबारे, (२) परियोजना सम्पन्न हुँदाखेरि गरेको रिभ्यूमा देखिएको कुनै खास सामाजिक मुद्दा र हालै देखा परेको कुनै नयाँ सामाजिक मुद्दाहरु ।

४.४.१ मुख्य तथा नयाँ उठेका सवालहरु

नमूना घरधुरी सर्वेक्षण बाहेक, कुनै खास विषय अथवा नयाँ देखा परेका समस्याहरु पहिचान गर्न विस्तृत रूपमा समुदायसँग परामर्श गरिएको थियो । मुख्य कार्यान्वयन भएको परियोजनाबाट व्यक्तिगत तहमा कुनै खास समस्या नरहेको नमूना घरधुरी सर्वेक्षणले देखाएको छ । अचल सम्पत्ति र जीविका गुमाएका प्रत्येक समुदायलाई क्षतिपूर्ति दिइएको र आवास स्थानान्तरण गर्न एवम् आर्थिक पुनर्स्थापनामा मद्दत गरिएको थियो । परामर्शका बेलामा समुदायले धार्मिक कार्यका लागि नदीमा थप पानी छोडिदिन, जग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण, सेतीवेनी पवित्र शिला, रुद्रबेनी मन्दिर र बजार क्षेत्रको संरक्षण एवम् रोजगारीको अवसर माग गरेका छन् र त्यसको बारेमा परामर्श भागमा विस्तारमा उल्लेखित छन् । समुदायले उठाएका सम्बोधन गरिनुपर्ने मागहरु देहायबमोजिमका छन् ।

४.४.१.१ मुख्य सामाजिक मुद्दाहरु

चाडपर्वको बेलामा थप प्रति सेकेन्ड २ घन मिटर थप पानी छोड्ने

काली गण्डकी नदीलाई नेपालको एक धार्मिक पवित्र नदी मानिन्छ । इआएमा व्यवस्था गरेबमोजिम हेडवर्कस् भन्दा तलतिरका मानिसहरुलाई काली गण्डकीमा पवित्र स्नान गर्नका लागि केजीएले महत्वपूर्ण सांस्कृतिक तथा धार्मिक पर्वहरुका बेलामा बाँधबाट २ क्यूसेक पानी छोड्नुपर्दछ । चाड पर्वहरुका दिनमा अरु थप पानी छोड्नेपर्ने करा अपेरेसन म्यानुअलमा उल्लेख गरिएको छ । तरपनि, समुदायले सम्भौता गरे अनुसार पानी नछोडिएको दावी गरे ।

जग्गाको स्वामित्व र बोटेहरुको घरको हस्तान्तरण

केजीए एचइपी लागु गर्ने क्रममा एनइएले १९ पुनर्स्थापित बोटे परिवारलाई दुई चरणमा घर बनाइदिएको थियो तरपनि घरजग्गाको स्वामित्व हस्तान्तरण भने अभै पनि गर्न बाँकी छ । बोटे परिवारलाई गुठीको जमिनमा स्थानान्तरण गरिएको थियो । तर गुठीले जग्गा स्वामित्वको कानुनी कागजात तयार गर्न सकेका छैनन् । एनइएले जग्गाको कर तिर्ने विषयलाई उठाएको

थियो । हाल आएर, त्यो मुद्दा पुनरावेदन अदालत पोखरामा विचाराधीन छ । जग्गाको हस्तान्तरण अदालतको फैसला पछि मात्रै गर्न सकिन्छ ।

बोटे विद्यालयको जग्गा हस्तान्तरण

केजीए एचइपीले निर्माण चरणमा प्रभावित बोटे परिवारका बालबालिकालाई लक्षित गरी एउटा प्राथमिक विद्यालय बनाइदिएको थियो । उक्त तीनकोठा रहेको विद्यालयमा आवश्यक फर्निचर सहित चर्पीको पनि सुविधा थियो । सरकारी अनुमति प्राप्त उक्त विद्यालयमा हाल ४२ विद्यार्थी र ५ शिक्षकहरू छन् । विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विद्यालय हस्तान्तरण गरेको १० वर्षभन्दा पनि बढी भइसक्यो तर विद्यालयको जग्गा स्वामित्व हस्तान्तरण भने अझै हुन सकेको छैन ।

प्रभावहीन साइरन वार्निङ सिस्टम

रुद्रबेनी वरपर नदीको पानी नबग्ने भागमा कम्तीमा १३ किमीसम्म इमर्जेन्सी र बाँधबाट अचानक पानी छोड्नुपर्दा र सञ्चालनका बेलामा हुने खतराको सूचना दिन र होसियारी गर्नका लागि विद्यमान साइरन वार्निङ सिस्टमलाई स्तरोन्नति गरिनेछ । इमर्जेन्स पानी छोड्नुपर्दा साइरनलाई पाँच मिनेटको अन्तरमा कम्तीमा दुई पटक बजाइनेछ ।

४.४.१.२ हालसालै देखा परेका मुद्दा

सेतीवेनी शिला (पवित्र ढुङ्गा)को मर्मत कार्य

शिला जलाशयको किनारमै छ । स्थानीय समुदायले उक्त शिलालाई भगवान् विष्णुको प्रतीक चिन्ह मान्दछन् । यसको महत्व बढी नै रहेको छ किनभने शालिग्राम भन्ने नाउँ गण्डकीको किनारमै रहेको गाउँको नाउँबाट लिइएको हो र उक्त नदीमा त्यस्तो पवित्र शिला पनि पाइन्छ । यो परियाजनाले उक्त पवित्र शिला वरीपरी १२ मीटर अग्लो संरक्षण संरचना ग्यावियन वाल लगाएर शीलाको परिक्रमा गर्न मिल्ने बनाइदिएको छ जसका कारणले खासगरी पिक्किङ अपेरेशनको बेलामा पानी ५२४ मीटरसम्म आइपुगेको बेलामा शिलासम्म पुग्न सकिने भएको छ ।

५१८ मी र ५२४ मी को उचाईबाट २ देखि ८ मीटरसम्मको अग्लो ग्याभिन वाल लगाइएकोले भक्तालुहरुलाई शिलामा पूजा गर्न तथा र परिक्रमा गर्न सजिलो भएको छ । तर, शिलाको तलबाट नदीको पानीले निरन्तर खोल्दै गएकोले र यसको बलियो आधार पनि केही वर्षहरूमै भत्किएर नोक्सान हुन सक्दछ । हालै आएको बाढीले यसअघि बनाएको संरक्षण संरचनामा पूर्ण रूपले नोक्सान पुगेको छ । समुदायले थप मर्मतको लागि अनुरोध गरेको छ । समुदायसँग परामर्श गरी परियोजनाले यो पवित्र शिलाको व्यवस्थापन गर्न संरक्षण, सम्बर्द्धन र संयन्त्रको विकास गर्नेछ ।

पुनर्वास गराइएको बोटे घरहरुको र विद्यालयको मर्मत

बोटे (माछा मार्ने) परिवारहरुको पुनर्वासको लागि घरहरु बनाएको पनि १० वर्ष भइसक्यो । स्रोतको अभावमा बोटे समुदायले घर र विद्यालय मर्मत सम्भार गर्न सकेका छैनन् । परियोजनाले सहयोगस्वरूप घरहरु र विद्यालयको भवन मर्मत गर्नेछ । बोटे परिवारले भविष्यमा आफ्नो घर आफै मर्मत गर्न सक्ने निश्चित गर्नका उनीहरुको दिगो रूपमा आम्दनी गर्ने बनाउन परियोजनाले उनीहरुलाई जलाशयमा माछा मार्ने तालिम दिने र डुंगा यातायात संचलान गर्न सहूलियत दरमा डुंगा उपलब्ध गराउनेछ ।

४.४.१.३ प्रस्तावित परियोजनाबाट पर्न जाने प्रभाव

केजीए एचपीपीमा प्रस्तावित मर्मतसम्भार कार्य गर्नका लागि अस्वैच्छिक (involuntary) जग्गा लिइने छैन । त्यसैले, विद्यमान त्यहाको सामाजिक आर्थिक र सांस्कृतिक वातावरणमा कुनै खराब प्रभाव पर्ने छैन । तथापि, निर्माण चरणमा बाहिरबाट आउने कामदार र कर्मचारीको कारणले समुदायको पूर्वाधार र स्रोतमा प्रभाव पर्ने एवम् धुलो र आवाज, चाप र अवरोधजस्ता सम्भाव्य प्रभावहरु सामाजिक वातावरणमा पर्नेछ ।

तथापि, परियोजनाले सद्भावपूर्ण तरीकाले समुदाय सपोर्ट कार्यक्रमको कार्यान्वयन गरी परियोजना क्षेत्रका समुदायलाई फाइदा पुग्नेछ ।

ध्वनि प्रदुषण र धुलो

निर्माण कार्यको क्रममा प्रयोग भएका सवारीसाधन र अन्य औजारबाट निस्कने धुलोले परियोजना क्षेत्रको वायुमा सम्भावित प्रभाव पार्दछ । धेरैजसो सडक पक्की छ, निर्माण कार्यका लागि गुड्ने सवारीसाधन पनि थोरै नै छन् र धुँवा र ग्यासहरु पनि कमै मात्र निस्कने अपेक्षा गरिएकोले वरिपरिको वायुमा प्रदुषण कमै मात्र हुनेछ । तथापि, निर्माण कार्यमा ध्वनिको प्रभाव हटाउन भने सकिदैन । निर्माण कार्यमा खुल्ला ठाउँमा ठूला खालका औजारहरु प्रयोग नहुने भएकोले, ध्वनिको मात्रा र प्रभाव खासै नपर्ने अपेक्षा गरिएको छ । कोरिडोर रोडमा ट्रन्जिटको सवारीसाधन आवतजावतको कारणले हुने ध्वनिले सडक छेउछाउमा बस्ने समुदायलाई प्रभाव पर्नेछ । यो ध्वनि छोटो समयमा मात्रै हुने भएकोले समुदायको स्वास्थ्यमा भने त्यस्तो खासै असर गर्दैन । वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाले ध्वनि र धूलोको कारणले पर्न जाने खराब प्रभावलाई रोक्ने तथा कम गर्ने उपायहरुबारे विस्तारमा बताउनेछ ।

स्थानीय पूर्वाधारमा पर्ने थप दबाव

निर्माण कार्यमा खटिने मान्छेको संख्या करीब ६० जना रहने र दुई क्याम्पमा विभाजित हुने भएकोले निर्माण चरणमा बाहिरबाट आउने थप मान्छेले स्थानीय स्रोतमा पर्ने दबाव सानो न्यून हुनेछ । परियोजनाका सञ्चालकहरुले कामदार बस्ने क्याम्पमा स्वच्छ, खानेपानी, पर्याप्त पानीको सुविधासहितको सफा शौचालय को व्यवस्था गर्नेछन् । अस्थायी क्याम्पमा १० जना बराबर एको अनुपातमा शौचालय निर्माण गरिनेछ । कामदार बस्ने क्याम्पलाई तारबारले

घेरिनेछ, जस्ले गर्दा कामदारहरु छिमेकी गाउँमा सजिलै आवतजावत गर्न पाउने छैनन् । ठेकेदारले कामदार बस्ने क्याम्पमा खाना पकाउन दाउरा वा अन्य खाना पकाउने इन्धन उपलब्ध गराउनेछ । स्थानीय समुदायमा सामाजिक र सांस्कृतिक अभ्यासमा पर्नसक्ने प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न बाहिरबाट आएका निर्माणकर्मीहरुलाई कडा आचारसंहिता लागू गरिनेछ । कामदारहरुलाई स्थानीय समुदायको अधिकार, सम्पत्ति र अभ्यासलाई सम्मान गर्दै कामको समयमा र अन्य समयमा पनि जिम्मेवार व्यवहार गर्न निर्देशन दिइनेछ । क्याम्प क्षेत्रमा मदिरा र जुवातासमा प्रतिबन्ध लगाइनेछ । परियोजनाको काममा स्थानीय मानिसहरुलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

४.५ निष्कर्ष

सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनले प्रस्तावित परियोजनाको कारणले कुनै खराब प्रभाव नपर्ने बताएको छ । प्रस्तावित परियोजनामा मर्मत सम्भार पनि समावेश छ, जसअन्तर्गत विद्यमान प्लान्टको सुविधा एवम् र त्यसअन्तर्गत पर्ने पूर्वाधारहरु मात्र पर्दछन् । खराब सामाजिक प्रभाव चाहि निर्माण अवधिको ध्वनि, धूलो र जनस्वास्थ्य जस्ता विषयहरु पर्दछन् (सेक्सन ४.४.१.३) । तथापि, सामाजिक व्यवस्थापन योजनाको केजीएचइपीको समाप्ति प्रतिवेदनबाट केही मूलभूत मुद्दाहरु रहेका छन् (सेक्सन ४.४.१.१) र केही हालसालै देखिएका नयाँ मुद्दाहरु (सेक्सन ४.४.१.२) । परिमाणात्मक सर्भे र समुदायसँग गरिएको परामर्शको आधारमा, परियोजनाले सामाजिक सपोर्ट कार्यक्रम तयार गरेको छ, जसले समुदायले उठाएका मूलभूत मुद्दाहरुलाई सम्बोधन गर्नेछ । एसएपी अन्तर्गत देहायबमोजिमका कार्यहरु गरिनेछ :

- सेतीबेनी शिलाको संरक्षण कार्य
- रुद्रबेनी राम मन्दिरको तटबन्ध
- सेतीबेनी बजारमा बिजुली प्रसारणमा सुधार
- घाटको निर्माण
- परियोजनाबाट खानेपानी, सिंचाई र जलविद्युत् सुविधा उपलब्ध गराउने
- खासगरी महिलाका लागि सीप तालिम र आयमूलक क्रियाकलाप
- नदी तलतिर साइरन वार्निङ् सिष्टमको विस्तार
- बोटेहरुको घर र स्कूलको मर्मत सम्भार
- बोटे परिवार र विद्यालय व्यवस्थापनलाई जग्गा हस्तान्तरण

लाइन एजेन्सी र समुदायसँग समन्वय गरी एसएपी कार्यान्वयन गरिनेछ । समुदायको प्रतिनिधित्व गाविसका कर्मचारीले गर्नेछन् । गाविसहरु एसएपीका कामहरुको कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षणमा जिम्मेवार हुनेछन् । सबै कामहरु समानान्तर रुपमा संचालन गरिने छैन, परियोजनाको सेरोफेरोमा रहेका गाविसहरुले पनि परियोजनाका कामहरुमा प्राथमिकता निर्धारण गर्नेछन् । गाविसहरुले सिभिल वर्क्सका लागि योग्य व्यक्ति उपलब्ध भएसम्म स्थानीयलाई रोजगारी दिने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ । आयआर्जन गर्ने गतिविधिहरुमा, गाविसहरुले जोखिममा परेकाहरुलाई बराबरी अवसर दिने कुरा पनि सुनिश्चित गर्नेछन् ।

अनुसुची १

गोपनीयता

यस प्रश्नावलीमा उत्तरदाताले दिएको तथ्यांकको तथ्यांक कानून २०१५ अनुसार पूर्ण गोपनीयता कायम गरिनेछ । तिनको प्रयोग तथ्यांकीय कार्यमा मात्र गरिनेछ ।

१. पारिवारिक जानकारी

एसपिएएफ/पिएएफ

- १.१ घरमुलीको नाम:..... पुरुष/महिला:.....
- १.२ उत्तरदाताको नाम:..... पुरुष/महिला:.....
- १.३ जात/जनजाती समुह:..... धर्म:.....
- १.४ (भाषा) मातृ भाषा:.....
- १.५ ठेगाना:.....जिल्ला.....गाविस.....वार्ड नं.....
गाउँ/बस्ती.....

१६. परियोजना अंग: क) हेडवर्क, ख) पावरहाउस, ग) पहुँच सडक, घ) टिएल, ड) क्याम्पस

२. प्रभावहरु

२.१ परियोजना निर्माण र सञ्चालनका कारण तपाईं/तपाईंको परिवारले के गुमायो ?

१. जग्गा, २. घर, ३.गोठ ४. बाली ५. रुख

कोड	प्रभावको किसिम	कोड	प्रभावको किसिम	कोड	प्रभावको किसिम
१	जग्गाको आंशिक क्षति	६	घरको अंशिक क्षति र जग्गाको पूर्ण क्षति	११	बसोवासको पुर्ण साथै आंशिक संरचना क्षति
२	सम्पूर्ण जग्गाको क्षति	७	सम्पूर्ण घर र आंशिक जग्गाको क्षति	१२	जीवनयापनका स्रोतको क्षति
३	घरको आंशिक क्षति	८	व्यवसायिक संरचनाको आंशिक क्षति	१३	सम्पत्तिमा पहुँचको क्षति
४	सम्पूर्ण घरको क्षति	९	पुर्ण व्यवसायिक संरचनाको क्षति	१४	अन्य कुनै क्षति-खुलाउनु होस्
५	जग्गा र घरको क्षति	१०	बसोवास र संरचनाको आंशिक क्षति	१५	

३. बसोवास:

घरको संख्या:

परियोजना पूर्व		परियोजना पश्चात	
स्थान	घरको किसिम	स्थान	घरको किसिम
	खरको छाना		खरको छाना
	टीनको छाना		टीनको छाना
	आरसिसि		आरसिसि
	तले		तले
	विजुलीको पहुँच		विजुलीको पहुँच
	गोबरग्याँस भएको		गोबरग्याँस भएको
	अन्य		अन्य

४. घरायसी सम्पत्ति:

जग्गाको किसिम	गाउँमा (रोपनी)		तराईमा (बिघा)		पशुपालन	
	परियोजना पूर्व	परियोजना पश्चात	परियोजना पूर्व	परियोजना पश्चात	परियोजना पूर्व	परियोजना पश्चात
खेत					भैसी/गाई	भैसी/गाई
पाखो/बारी					गोरु	गोरु
खरबारी					बाख्रा	बाख्रा
घडेरी					सुँगुर	सुँगुर

५. खाद्य पर्याप्तताको अवधि

३ महिना () ६ महिना () ९ महिना () १२ महिना ()

६. आम्दानी र खर्चको मुख्य स्रोत

६.१ आम्दानीको मुख्य स्रोत (वार्षिक)

परियोजना पूर्व		परियोजना पश्चात	
बिबरण	रकम (नेरू)	बिबरण	रकम (नेरू)
कृषि			
पशुपालन			
नेपालमा रोजगारी			
विप्रेषण			
ज्यालादारी मजदुर			
नोकरी			
व्यापार/उद्योग			
पेन्सन			
अन्य (खुलाउनुहोस्)			

६.२ खर्चको मुख्य स्रोत (वार्षिक)

परियोजना पूर्व		परियोजना पश्चात	
कोड	नेरू	कोड	नेरू

१. खाद्यान्न, २. चाडपर्व/संस्कार, ३. औषधी, ४. शिक्षा, ५. लत्ताकपडा, ६. यातायात, ७. उर्जा, ८. ऋण भुक्तानी, ९. व्याज भुक्तानी, १०. अन्य

७. परियोजना रोजगारी:

७.१ रोजगारीको किसिम

रोजगारी प्राप्त व्यक्तिको नाम	रोजगारदाता	अवधि	आम्दानी/महिना	पुनश्च: (remark) (आजको मितिसम्म जारी)
कूल संख्या:				

७.२ परियोजनाको रोजगारीबाट तपाईंको परिवारले कसरी लाभ पायो ?

लाभ	हो/होइन	रकम नेरू
जग्गा किनियो		
घर बनाइयो		
ऋण भुक्तानी		
व्याजमा लगानी		
राम्रो रोजगारी		
अन्य		

७.३ अन्य लाभहरु

बिवरण	हो/होइन	रकम नेरू
घरधुरीको स्तरमा सुधार		
जीवनस्तरमा वृद्धि		
स्वास्थ्य, शैक्षिक र स्तरमा उत्थान		
अन्य		

८. खानेपानी, उर्जा, स्वास्थ्य र सरसफाई संरचनामा पहुँच

८.१ खानेपानीको स्रोत के हो ?

कोड	खानेपानीको स्रोत	उपलब्ध पानीको मात्रा पर्याप्त छ ? १. छ २. छैन
१.	खोला/भरना	
२.	नदी	

९.२ क्षतिपुर्ति रकमको प्रयोग

प्रयोग	नेरू मा
गाउँभित्रै जग्गा खरिद	
तराईमा जग्गा खरिद	
घर निर्माण	
घर मर्मत	
वस्तुभाउ खरिद	
व्यापार/उद्योगमा लगानी	
घरायसी उपभोग	
चाडपर्व/संस्कार	
सामाजिक विकास (स्वास्थ्य, शिक्षा इत्यादी)	
बचत	
ऋण भुक्तानी	
सामाजिक उत्सव (विवाह इत्यादी)	
अन्य (खुलाउनुहोस्)	

१०. मूल्यांकन र न्यूनीकरण उपाय (measures)

१०.१ परियोजनाको तल उल्लेखित न्यूनीकरण क्रियाकलापलाई कसरी मूल्यांकन गर्नुहुन्छ ?

न्यूनीकरण उपाय	मूल्यांकन			
	सन्तोषजनक	राम्रो	नराम्रो	थाहा छैन
क्षतिपुर्ति र पुनर्स्थापना अनुदान				
परियोजना रोजगारी				
शीप तालिम र अन्य विकासका क्रियाकलाप				
समुदाय सहयोग कार्यक्रम				
प्रभावित क्षेत्र (disturbed area) पुनर्स्थापना				
बोटे पुनर्वास कार्यक्रम				
अन्य				

१०.२ परियोजनाले स्थानिय समुदायलाई कसरी लाभ पुऱ्यायो ?

लाभ	छ/छैन
पुर्वाधार विकासलाई बढावा	
सम्भावना (outlook and perspective) को विस्तृतिकरण	
निर्माण कार्यमा स्थानियको ज्ञान र शीप विकास	
स्थानीय व्यक्तिको गतिशीलतामा वृद्धि	

सामुदायिक विकास कार्यक्रममा सहयोग	
स्थानीय व्यापार र व्यवसायको विकास	
अन्य	

१०.३ परियोजनाका कारण तपाईंको आर्थिक समृद्धिका बारेमा तपाईं के सोच्नु हुन्छ ?

सूचकांक	छ/छैन	कारण
पहिलेभन्दा राम्रो		
पहिले जस्तै		
पहिले जस्तो राम्रो छैन		

११. दृष्टिकोण (Perception)

११.१ परियोजना प्रति दृष्टिकोण के छ ?

क) राम्रो ख) सन्तोषजनक ग) सन्तोषजनक नभएको

११.२ तपाईंले भन्न चाहेको कुनै मुद्दा/सुझाव छन् ?

छन्

छैनन्

११.३ यदि छ भने, दिनुहोस्

गणकको नाम:

मिति:

टिप्पणी:

अनुसुची २

काली गण्डकी 'ए' जलविद्युत उर्जा प्लान्ट
गाविस स्तरीय समूह छलफलको चेकलिस्ट (Checklist)
२०१२

१. छलफल समूहका सहभागीको संख्या र स्थानको जानकारी

१.१ स्थान

जिल्ला: वार्ड नं.
गाविस: अन्तर्वार्ताकार:
गाउँ/टोल: मिति:

१.२ सहभागीको नामावली

क्र. सं.	नाम	ठेगाना	पेशा	पद (भएमा)
१.				
२.				
३.				
४.				
५.				
६.				
७.				
८.				
९.				
१०.				

२ शैक्षिक स्तरको जानकारी:

क) गाविसमा साक्षर व्यक्तिको जनसंख्या ?

पुरुष महिला कुल
.....

ख) महिलाको शैक्षिक अवस्था के छ ?

ग) कति प्रतिशत गाउँलेले विद्यालय जाने उमेरका छोरीलाई विद्यालय पठाउँछन् ?

३. स्वास्थ्य सुविधा सम्बन्धी जानकारी

- क) क्षेत्रका स्थानिय व्यक्तिको प्रमुख स्वास्थ्य समस्या के हुन् ?
- ख) गाविसमा देखिएका मुख्य रोग के हुन् ?
१. २.
३. ४.
- ग) उपचार पद्धती
१. २.
३. ४.
- घ) गाविसमा विद्यमान स्वास्थ्य संस्थाहरु र तिनका सेवाको गुणस्तरका बारेमा हामीलाई बताउनु होस् ।
- ङ) बालबालिकालाई खोप दिनुपर्छ भन्ने चेतना कति प्रतिशत व्यक्तिमा छ ?
- च) कति प्रतिशत व्यक्तिमा परिवार नियोजन र त्यसको जानकारी सम्बन्धि चेतना छ ?
- छ) परिवार नियोजन सेवाको उपलब्धता र गाउँलेमा त्यो सेवाको चेतना छ ?
- ज) कति प्रतिशत व्यक्ति एसटिडी/एचआईभी/एड्स सचेत छन् र त्यसको सूचनाको स्रोत के हो ?

४. खानेपानी र उर्जा सुविधाहरु:

- क) स्थानीय व्यक्तिका लागि खानेपानीको मुख्य स्रोत:
१. २.
३. ४.
- ख) साधारणतया: कसले पानी ल्याउँछ ?
१. महिला मात्र..... २. पुरुष मात्र..... ३. दुवै.....
- ग) विद्यमान खानेपानीको सुविधाले यस गाविसको विद्यमान माग पूरा गर्न सकेको छ ?
- घ) उर्जाको स्रोत ?

<u>खाना पकाउन</u>	<u>%एनएचएस</u>	<u>प्रकाश</u>	<u>%एनएचएस</u>
१. दाउरा		दाउरा	
२. मट्टीतेल		मट्टीतेल	
३. बिजुली		बिजुली	
४. एलपी ग्याँस		सौर्य उर्जा	
५. अन्य		सौर्य उर्जा	

५. गाविसमा विकासका क्रियाकलाप

विभिन्न संस्थाले गाविसमा सञ्चालन गर्दै आएका विकासका क्रियाकलापको सूची बनाउनु होस् ।

क्र.सं.	परियोजनाको नाम	सञ्चालन गर्ने संस्था	लक्षित	स्थान र स्तर
			समूह सबै	
१.				
२.				
३.				
४.				

६. गाविसमा एनजिओ/सिविओहरु:

कृपया गाविसमा सक्रिय एनजिओ/सिविओहरुको जानकारी दिनुहोस् ।

क्र. सं.	नाम	मुख्य कार्य क्षेत्र	लाभान्वित समुदाय
१.			
२.			
३.			
४.			

७. लैंगिक:

घरघुरी आम्दानीको मुख्य स्रोतमा महिलाको योगदान

क्र. सं.	आम्दानीको स्रोत	महिलाको योगदान प्रतिशतमा
१.	कृषि र पशुपालन	
२.	सेवा	
३.	दैनिक ज्यालादारी मजदुर	
४.	पेन्सन	
५.	व्यवसाय	
६.	घरेलु उद्योग	
७.	सामाजिक सेवा	
८.	माछा मार्ने	
९.	अन्य	

७.१ तपाईंको समाजमा के महिलाको सुभाब घरमुलीले तपशिलका काममा निर्णय गर्ने बेला लिन्छन् ?

- क) ऋण र पैसा
- ख) नयाँ व्यवसाय/पेसा सुरु गर्दा
- ग) सन्तान जन्माउने कुरामा
- घ) छोराछोरीलाई विद्यालय पठाउने

- ड) छोराछोरीको विवाह
च) जग्गा र वस्तुभाउ बेच्दा र किन्दा

७.२ के महिलाको निर्णय तपशीलका कृषि कार्यमा लिइन्छ ?

- क) बीउको छनोट
ख) बाली रोप्ने समय
ग) बाली स्याहार्ने समय

७.३ परिवारको खर्चका लागि साधारणतया कसले पैसा राख्छ ?

.....

७.४ महिलाको मुख्य काम के हुन ?

- क) वस्तुभाउ स्याहार्ने
ख) घर गृहस्थी
ग) ज्यालादारी मजदुर
घ) सिलाईकटाई
ड) खेतीपातीका काम
च) नोकरी
छ) व्यवसाय
ज) अन्य.....

७.५ यस क्षेत्रका महिलाको मुख्य मुद्दा र ती मुद्दा समाधान गर्न सुझाव

७.६ केजीए एचपिपीमा रोजगारी पाएका कुल महिलाको संख्या ?

८. स्थानीय व्यक्तिको सरोकार:

१. केजीए एचपिपीको सम्बन्धमा स्थानीय व्यक्तिका मुख्य चासो के हुन् ?
२. परियोजनाबाट स्थानीय व्यक्तिहरुको के के अपेक्षा छन् ?
३. परियोजनाप्रति स्थानीय व्यक्तिको धारणा (attitude) के छ (सकारात्मक र नकारात्मकको कारण) ?

९. चाडपर्व, धार्मिक र सांस्कृतिक स्थलहरु:

१. त्यस क्षेत्रका मुख्य चाडपर्वहरु (festivals)
२. मुख्य ऐतिहासिक, धार्मिक र सांस्कृतिक स्थलहरु र तिनीहरुको महत्व ।

स्थान (गाविस):

मिति:

टिप्पणी:

सन्दर्भ सामाग्री:

एडीवी (२००४), प्रोजेक्ट कम्प्लिसन रिपोर्ट अन दि काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट (लोन १४५२- एनईपी (एसएफ) इन नेपाल, मनिला, एशियाली विकास बैंक (एडीवी)

----- (२०११), प्रोजेक्ट पर्फर्मेन्स इभालुएसन रिपोर्ट अन दि काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोपावर प्रोजेक्ट (लोन १४५२- एनईपी (एसएफ) इन नेपाल: मनिला, एशियाली विकास बैंक (एडीवी)

सेरनिया एम.एम.(१९९७), हाइड्रोपावर ड्याम एण्ड सोसल इम्प्याक्ट्स: अ सोसियोलोजिकल पर्सपेक्टिभ, वासिङ्टन डिसी, दि वर्ल्ड बैंक

----- (२०००), रिस्कस्, सेफगार्डस् एण्ड रिक्न्सट्रक्सन: अ मोडेल फर पपुलेसन डिस्प्लेसमेन्ट एण्ड रिसेटलमेन्ट, वासिङ्टन डिसी, दि वर्ल्ड बैंक

सिबिएस (२०१२), नेपालको जनगणना २०११: गाविस र नगरपालिका, काठमाडौं, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

वातावरण र सामाजिक अध्ययन विभाग (२००३), पोस्ट कन्सट्रक्सन इन्भारामेन्टल इम्प्याक्ट अडिट स्टडी अफ काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट, काठमाडौं, वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (इएसएसडी), नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए)

----- (२००५), इन्भारामेन्ट एण्ड सोसल मनिटरिङ रिपोर्ट अफ काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट, काठमाडौं, वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग (इएसएसडी), नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए)

नेपाल सरकार (जिओएन) (१९९७), ल्याण्ड एक्विजिसन एक्ट १९७७, काठमाडौं, नेपाल सरकार (जिओएन)

..... (१९९९ए) लोकल सेल्फ गभर्नेन्स रुल्स १९९९, काठमाडौं, नेपाल सरकार (जिओएन)

(१९९९बी) लोकल सेल्फ गभर्नेन्स रुल्स १९९९, काठमाडौं, नेपाल सरकार (जिओएन)

हाजिमे ओनिसी/मित्सुविसी युएफजे रिसर्च एण्ड कन्सल्टिड (२०११) एक्स-पोस्ट इभ्यालुयसन अफ जापनिज ओडिए लोन प्रोजेक्ट: काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट, टोकियो, जाइका

केजीइएमयु (काली गण्डकी वातावरण व्यवस्थापन युनिट) (२००१) इम्पोभरिस्मेन्ट रिस्कस् मनिटरिड एण्ड म्यानेजमेन्ट इन काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट: ए सोसल सिन्थेसिस रिपोर्ट, बेल्टारी, स्याङ्जा जिल्ला, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट

..... (२००१) रिसेटलमेन्ट एण्ड रिहाविलिटेसन प्लान फर एफेक्टेड बोटे फेमिलिज अफ काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट, काठमाडौं, नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए)

..... (२००२) प्यानल अफ एक्सपर्टस् रिपोर्ट नं. ७ एण्ड ८, बेल्टारी, स्याङ्जा जिल्ला, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट

काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट (१९९६) मिटिगेशन मनिटरिड एण्ड म्यानेजमेन्ट प्लान (एमएमएमपि), काठमाडौं, काली गण्डकी 'ए' एसोसिएट्स, मोरिसन नुडसेन इन्टरनेसनल

..... (१९९६) डिटेल डिजाइन स्टडी: एक्विजिसन, कम्पेन्सेसन एण्ड रिहाविलिटेसन प्रोग्राम (एसिआरपि), काठमाडौं, नेपाल विद्युत प्राधिकरण (एनइए)

..... (१९९६), इन्भारामेन्टल इम्प्याक्ट एसेसमेन्ट (इआइए) रिपोर्ट, काठमाडौं, काली गण्डकी 'ए' एसोसिएट्स, मोरिसन नुडसेन इन्टरनेसनल कर्पोरेसन, युएसए, नोरकन्सल्ट, नर्वे एण्ड आइभिओ इन्टरनेसनल लिमिटेड, फिनल्याण्ड

सापकोटा, एन (२००१), काली गण्डकी 'ए' रिसेटलमेन्ट: इभोलुसन अफ इम्प्लोयमेन्ट एण्ड क्यास इनकम-क्विलोज टु एसपिएफ/पिएएफएस, बेल्टारी स्याङ्जा, केजिइएमयु, काली गण्डकी 'ए' हाइड्रोइलेक्ट्रिक प्रोजेक्ट